

Abrázio (latin: abrasio = levakarás): főleg a tenger-partok (ritkán tópartok) szikláinak hullámverés hatá-sára történő lepusztulása. Üregek, fülkék is kialakul-hatnak közben.

Abrázios barlang: a sziklás tengerparton hullámve-rés hatására kialakuló üreg. Mérete néhány m–né-hányszor tíz m, képződésében valószínűleg hullámok által mozgatott (kőzet)szemcséknek van döntő jelen-tősége. Általában az apály- és dagály-vonal között alakulnak ki. Minden kőzettípusban előfordulhatnak.

Aeroszol (latin–görög szóösszetétel): gáznemű kö-zeg, amely egyenletes eloszlásban nem ülepedő ré-szecskéket tartalmaz. (IDE) A barlangi levegőben a huzattal bekerülő felszíni porszemcsék, mikroorga-nizmusok és a lecseppenő víz szétfröccsenéséből ke-letkező vízcseppek egy része alkot ~-t. Különös jelen-tősége van a gyógybarlangok hatótényezőjeként, vala-mint egyes kiválásoknál (heliktitek és tükristályok faj-tája).

Agglomerátum (latin: agglomerare = szorosan egy-máshoz nyomódni): → *törmelékkő*.

Agyag: törmelékes üledék, amiben a szemcsék mé-rete 0,002 mm-nél kisebb. Főleg málláskor keletke-zett agyagásványokból és mállási maradékszemcsék-ből áll. Vízet felvéve megduzzad, képlékeny lesz és vízzáróvá válik. Állandó körülmények között ezt a tu-lajdonságát megtartja. Mész tartalma változó, folya-matos átmenettel a márgán át a mészkő felé (ábra). Szemcséit a víz lebegtetve szállítja, gyakori barlangi üledék, ahol lehet oldási maradék v. felszínről behor-dott eredetű.

Agyagbarázda: az agyagpiramisok közti bemélyedé-sek. Lehetnek elágazóak v. egymással közel párhuzamosan a lejtő irányában lefutók. Ez a lerakódási felü-let lejtőszögétől függően változik (Szablyár P. 1985.)

Agyagcseppkő:

Agyagfüggöny: általában 1 cm-nél keskenyebb, 5–10 cm hosszú, függőlegesen barázdált, gyakran kissé lelógó agyagfelhalmozódás. Kiálló kőzetpárkányokon v. ferde padokon agyag halmozódik fel, amit később a csepegő-lecsorgó meszes víz függőleges barázdákkal kiváj és mésszel átítatva megkeményít.

Agyagkő: a megszilárdult, képlékenységet veszített agyag ill. agyagos üledék, aminek törése kagylós v. kockás. Cementáló anyaga a barlangokban többnyire CaCO₃.

Agyagpiramis: néhány cm–dm nagyságú, kúpos (barlangi) üledékforma. A vízben lebegő agyagszem-csék álló vízben leülepednek, miközben a kiálló kő-zetdarabokon is felhalmozódnak, meredek oldalú kú-pokat alkotva. Általában csoportosan fordulnak elő. Az egyes kúpok közti bemélyedések az agyagbaráz-dák.

Akna: közel függőlegesen lefelé vezető barlangjárat. Többnyire tektonikus síkok kereszteződésénél alakul ki oldódással (zsomboly, akna), ritkábban omlással (beszakadás). Mélysége néhány m-től többszáz m-ig terjedhet, átmérője általában m-es, néhányszor tíz m-es lehet. Barlangból felfelé haladó párja a kürtő.

Aknabarlang: → *zsomboly*.

Aktív barlang: hibás kifejezés a jelenleg is vizet ve-zető patakos barlangokra.

Alabástrom (görög: az egyiptomi város, Alabasztron nevéből): apró kristályok tömegéből álló gipsz. (FÖFE)

Alagút: tágas, több tíz m²-es szelvényű, hosszú és közel egyenes, vízszintes barlangfolyosó. Magassága és szélessége hasonló méretű. A Baradla-bg. egyes szakaszaira jellemző kifejezés.

(barlang)**Alaktan** (morfológia): üregek és képződmé-nyek formáival foglalkozó tudomány. A formák vizsgálatából következtetni lehet az őket létrehozó folya-matokra, természetesen figyelembe véve az anyag mi-lyenségét is. Legfontosabb vizsgálati módszere a hely-színi megfigyelés, a szelvénytérkép és a fényképezés.

Álbarlang: hatalmas kőzettömbök között levő üregek összefoglaló neve. A barlang feltételének megfelel, bár nem a szilárd földkéregben, hanem laza üledék-ben található.

Álcseppkő: ritka oldásforma teljesen vízszintes főté-ken. 1–3 cm hosszú, 5 mm átmérőjű, tölcser szelvé-nyű “függőcseppkövek” erdeje lóg lefelé. Kissé agya-gos a felületük, míg a köztük levő síkok tiszták. A főtén szétfolyó oldóképes víz a síkokat oldja, a lelógó agyagos felületeket pedig meghagyja.

Álfenék: elsősorban aknabarlangokban gyakori je-lenség, amikor a zomboly szükületeiben felhalmozó-dó törmelék eltömi az alsóbb (nyitott) részekhez ve-zető utat. Ritkábban a vízszintes üregekben is elő-fordul, amikor főleg kiválásokkal cementált üledék alól a felhalmozódott anyagot későbbi vízmozgás kimosta. Az emeletes barlangok szintjei között eredeti helyzetű kőzet valódi fenékszint.

Álfőte: az álfenék alulról nézve. Elsősorban a víz-szintes barlangokban fordul elő, amikor a jelenlegi talpszinten jutunk be a barlangszakaszba. Amikor a járat főtéjében v. a ferdén felfelé irányuló oldalfalon törmelékes anyagot, kiválást látunk, mindig gyana-kodhatunk létezésére.

Álkarszt (pszeudokarszt): nagy mésztartalmú üle-dékekben (löss, meszes homokkő) v. ritkán más, nemkarbonátos kőzetekben létrejövő oldásos formák, amik a karsztos formákhoz hasonlítanak.

Allochton (görög: allosz = másként, khthon = föld): barlangokban főleg a behordott üledékre alkalmazott kifejezés, “máshol keletkezett”, azaz áthalmazott ki-töltés.

Állócseppkő (sztalagmit): gyakori barlangi kiválás, ami a csepegő vízből az aljzaton válik ki. Fejlődése során egyre magasabb lesz, míg szélessége csak ki-sebb mértékben növekszik. Mindkét vízszintes irány-ban közel egyenlő méretű, magassága ennél lényege-sen nagyobb lehet, több 10 m is. Teteje tompa v. la-pos, esetleg kissé bemélyedő. Belseje tömör, nincs vízvezető csöve. A felette képződő függőcseppkövel összenőve cseppkőoszloppá alakul. Egyes alakjait kü-lön néven említik: gyertyacseppkő, pálmafacseppkő (bambusz-cseppkő, rúdcseppkő).stb.

Allogén karszt: → nem önálló karszt.

Állóvíz: → tó.

Állóvízi kiválások: barlangi tavakban kialakuló, kal-cit anyagú képződmények. Méretük néhány cm–dm nagyságú, kiterjedésük azonban jóval nagyobb lehet. A barlangi csepegő vizek kisebb mélyedésekben ösz-szegyülve cseppkőmedencét alkotnak, amiben a CaCO_3 lassan kiválik, belső oldalát szegfűkalcitok bo-rítják. A vízfelszínen erősebb a kiválás, itt cseppkő-szinlő alakul ki, amiből a vízszint huzamosabb meg-változása esetén egymás fölött több is lehet. A vízben álló cseppkő alja a kiválástól megvastagodik, bocsko-ros cseppkő lesz belőle. A vízfelszínig érő kisebb álló-cseppkövek tetején “tavirózsa” képződik, míg a vízbe lógó régebbi függőcseppkövek nyakkendős cseppkővé alakulnak. A hévizes kiválások néhány szintén álló-vízben keletkezett (karfiol, apadási színlő, kalcit-lemez).

Alsóbarlang: a patakos (hidegvizes) barlangokban több egymás feletti szinten alakulhat ki járat. Az így keletkező emeletes barlang alsó, általában még víz alatt levő járatszintje (Baradla-Alsó-bg.). A vízszint változását a hegység kiemelkedése (tektonika) v. a környezet erős lepusztulása (csapadékosabb éghajlat) okozhatja.

Áltektonikus (atektonikus) barlang: létrejöhet hegy-csuszamlás, sziklafal elválása, sőtömegek kinyomó-dása v. gleccsermozgás közben is.

Alveola (latin: =meder, üreg): → *oldásbarázda*.

Anasztomózis: → *egérkarr*.

Andezit (andesit = az Andok kőzete): többnyire szür-késfekete vulkáni kőzet. Földtanilag fiatal keletkezé-sű, néhány mm-es ásványszemcsék látszanak benne, 55–65 % SiO_2 -t tartalmaz. Felszínre jutása többnyire robbanásos kitérésekkel történik. A Kárpát-medence leggyakoribb vulkáni kőzete. Mo.: Dunazug-hg., Bör-zsöny, Cserhát, Mátra, Zempléni-hg.

Anemolit (görög: anemosz = szél, lithosz = kő) = **szélkő**: légmozgás által okozott barlangi kiválások illetve elválások összefoglaló neve. A túltelített vízcseppek kicsapódnak, így huzat-heliktit v. arago-nit-bokor lesz. A légmozgás párologtató hatására bor-sókő képződhet. A felszín közelében fehér, vattaszerű hegyi tej válhat ki.

Anhidrit (görög = vízmentes): kőzetet alkotó ásvány, anyaga CaSO_4 . Színtelen v. enyhén színezett. Nagy tömegekben a tengervízből válik ki bepárlódáskor. Mo.: Perkupa környékén van felszínközeli. Víz-felvétellel gipsszé alakul, miközben duzzadásos gipszbarlang keletkezhet.

Antropogén (kitöltés) (görög: antroposz = ember, ge-neszisz = születés): ember által behordott barlangi anyagok összefoglaló neve. Régészeti szempontból hasznos, míg a jelenkori anyagbehordás (ácsolóanyag, szemét, stb.) lehetőleg a legkisebb mennyiségűre csökkentendő.

Apadási színlők (bordásfal): eddigi megfigyelések szerint nagyon ritka állóvízi kiválás. Egymástól 0,5–1 cm-re, vízszintesen elhelyezkedő, cm széles, CaCO_3 anyagú lécek, amik egymással párhuzamosan több m hosszan húzódnak a falon. Nagy felületeket egyen-letesen borítanak a Pál-völgyi-bg. Tollas-termében. Angol irodalomban folia néven szerepel. Képződése a lassan, de sokszor (esetleg szakaszosan?) csökkenő-emelkedő (langyosvízü) barlangi tó partján történő kiválással magyarázható.

Aprózódás: szilárd anyagoknak, főleg kőzeteknek fizikai hatásokra történő szétesése kisebb darabokká. Okozhatja a kőzetrésekben megfagyó víz feszítő ereje, a növények gyökere, a kőzet hőhatásra létrejövő térfogatváltozása. A napsütés miatt a különböző ásvány-szemcsék más mértékben tágulnak, ami felszíni ~t okoz (gránitmurva). A fellazult tömbök, szemcsék lehullanak, és a víz v. a szél elszállíthatja őket.

Aragonit (Aragonia spanyol tartomány nevéből): rombos kristályszerkezetű CaCO_3 -ásvány, többnyire színtelen v. fehér, üvegfényű, gyakran tűs kristályok-kal. Mo.: bazaltok üregeiben és a hévizes barlangok-ban gyakori. Közöséges hőmérsékleten és nyomáson \rightarrow *kalcit*tá alakul. Különösen szép tűs kristály-csoportok vannak a Dorog környéki üregekben.

Áramlási cső: járatok főtéjén végigfutó, keskenyebb (10–50 cm átmérőjű) bemélyedés, amiben feltételezhetően az üreget kitöltő víztömegnél melegebb (egyese-szerint gázosabb, buborékos) víz áramlott. Jól megfigyelhető a Mátyás-hegyi-bg. több részén. A Ba-radla-bg. mennyezeti felcsövei esetleg a barlang erős feltöltődésének idején keletkezettek. A feláramló hé-víz hozta létre az ágyúcső és hévforráscső formákat is a Ferenc-hegyi-bg.-ban.

Árok: csatornaszerű hosszanti mélyedés a víz veze-tésére. Laza talajokon, növényzettől megfosztott fel-színeken alakul ki. Több m széles és mély, hossza többszáz m is lehet. Víznyelőkben jellemző, de nem szükségszerűen meglevő formaelem.

Árvízi forrás (száj): nagy csapadékmennyiség a pata-kos barlangok alsóbarlangjának kisebb járatain nem tud átfolyni, és az egyre emelkedő vízszint a már szá-raz régebbi járatokon folyik tovább, majd ennek (többnyire törmelékkel fedett) végpontján lép fel-színre. Ilyenen tárták fel a Vass Imre-bg.-ot is.

Ásvány: a földkéreg természetes eredetű, szilárd, kristályos építőanyaga. Megszabott belső szerkezete és vegyi összetétele van, fizikai tulajdonságai jel-lemzőek, és gyakran irányok szerint változók. Bar-langban leggyakrabban a kalcit különböző nagyobb formába rendeződött kiválása fordul elő.

Ásványos források: természetes vízfeltörési helyek, melyeknek vize literenként 1000 mg-nál több oldott ásványi anyagot v. CO_2 -t tartalmaz. Többnyire vulkáni területeken fordulnak elő, v. ott, ahol jól oldódó sókőzetek vannak a felszínközeli.

Aszcendens (oldat) (latin = felszálló, felmenő): a Föld kérgében törésvonalak mentén a mélyből felá-ramló, általában meleg víz. A hévizes üregek képző-désénél alapvető jelentőségű. \rightarrow *felszálló víz*.

Aszóvölgy: \rightarrow *szárazvölgy*.

Átalakult kőzetek (metamorf kőzetek): a földkéreg mélyebb részeire került kőzetek a nagyobb nyomás és/v. hőmérséklet hatására megváltoznak. A lassú folyamat során a kristályos állapot mindvégig meg-marad, és az

átlagos kémiai összetétel sem változik. Új ásványok keletkeznek a régiek anyagának folyamos átépítésével. Gyakorik az agyagos üledékekből keletkező, vékonyan rétegzett palák, a mészkőből pedig márvány lesz.

Atektikus (görög = nem épített): a kőzetben olyan alakváltozások, amik nem kéregszerkezeti mozgások hatására keletkeztek (pl. hegycsusamlás, sómozgás, gleccsermozgás). Gyakori az üledék megszilárdulás előtti mozgása, megcsúsztatása is.

Áthalmazott kitöltés (allochton): olyan üledékanyagok, amik lerakódási helyükre távolról szállítottak, többnyire folyóvíz v. szél segítségével. A patakos barlangok szilárd kitöltéseinek többsége ebbe a csoportba tartozik (kavics, agyag, stb.).

Átjáró: "A romosodás révén megkurtult, kétbejáratú barlangmaradványok egy részét a Bükkben ~-nek nevezik... Az ~k többsége még elég hosszú, 10–40 m..." (Hevesi A. 1986.).

Átmenő barlang: olyan patakos barlang, ami a víz-nyelőtől a forrásig végigjárható.

Autigén karszt: → *önálló karszt*.

Autochton (kitöltés) (görög: autosz = maga, khton = föld): → *helyben keletkezett*.

Aven (francia: avenue = széles út, sugárút): román nyelvterületen a felfelé nyúló vakkürtöket és gyakran a zsombolyok aknáit nevezik így.

Álbarlang: nagyobb kőzettömbök, omladék darabjai közti üreg.

Baldachin (olasz: Baldacco = Bagdad): → *cseppkő baldachin*.

Bambuscseppkő: → *pálmafacseppkő*.

Bányatojás: a ---barlangi gyöngy neve a recski ércbányában.

Bányavirág (vasvirág): érctelepek, főleg vasérctelepek oxidációs zónájában előforduló fehér aragonit-kiválás. A kristálycsoportok 5–10 mm átmérőjű, de több cm–10 cm hosszú, elágazó, kanyargó ágacskák tömegéből állnak (Eisenerz Ausztriában, Ochtina Szlovákiában). Tágabb értelemben minden üregkitöltő ásványcsoportra alkalmazott elnevezés.

Barázdás karr: → *oldásbarázdá*.

Barit (görög: barysz = nehéz) (súlypát): BaSO₄ ásvány. Főleg szintelen v. sárgás színű, mm–cm nagyságú téglalakú fényes kristályok tömege. Többnyire hidrotermális telepeken fordul elő, de gyakori a Budai-hg. barlangjaiban is.

Barlang: "a földkérget alkotó kőzetben kialakult olyan természetes üreg, amelynek hossz tengelye meghaladja a két méter és mérete egy ember számára lehetővé teszi a behatolást." (Természetvédelmi törvény, 1982.) További magyarázat hiábavaló, ez a Törvény!!! (A különböző méretű üregekre több kifejezés van, ld. 7.1. ábra).

Barlangeresz: → *sziklaeresz*.

Barlangi fánk: 5–8 (–10) cm széles, kissé alacsonyabb, gömbölyded kiválás. A falakon vízszintes sorokban, csoportosan fordul elő, apadási színlökkel együtt. Sugárirányban álló, réteges fehér kalcit-kristályokból épül fel, felszíne világosbarna, síma tapintású, de az apadási színlökötől néhol vízszintesen bordázott. Típuslelőhely a Zbrašovi-aragonitbánya (Morva-Karszt), Mo.-on még csak a Rácskai-bányából ismert (Budai-hg.). Képződése a vízszint változásával függ(het) össze, talán az apadási színlökkel borított falfelületen az újra megemelkedett vízszint alatt vált ki a kalcitanyag.

Barlangi gyöngy: centiméteres nagyságú, önálló, gömbölyded mészkiválások, amik általában csoportosan található az üreg alján kisebb vízmedencék-ben. A magasból cseppenő víz mélyedést váj az alj-zaton, ennek belsejét és a benne levő szemcséket a ki-váló mészanyag bevonja. Az állandóan hulló víz-cseppek hatására a szemcse nem tud hozzánőni a medence falához, ezért különálló gömbbé fejlődik. Egyes patakos barlangok medrében tömegesen fordul elő, ezt patak-gyöngynek hívjuk, pl. Béke-bg.

Barlangi karr: üregben képződött → *oldásbarázda*.

Barlangi perem: mélyből feljövő járatokat (“szellő-zócső” gyakran teljesen körülölelő, gallérszerű kiválás. Magassága 2–30 cm, vastagsága 1–10 cm, több-nyire fehér borsókövekből áll, belső felszíne simára van oldva. Mo.: Nagyharsányi-bg.

Barlangi tutaj: egyes melegvizes barlangi tavak fel-színén kivált, úszó, vékony (0,1–1mm) CaCO₃ anyagú hártya, amit a víz felületi feszültsége tart fenn. Összetörve az aljzatra hullik, és ott megvastagodva kalcitlemezt alkot. Állandó csepegési pontok alatt fel-halmozódik a mindig ugyanott összetörő anyag, és így karácsonyfa keletkezik. Mo.: Gellért-hegy meleg-forrásai és a Tapolcai-tavasbg. egyes medencéiben. Hidegvizekben is képződhet, pl. Béke-bg.

Barlangjárat: a barlang ember számára járható ré-szei, azaz az egész üregrendszer. A különböző szélességű és magasságú járatoknak jellegüket többnyire jól kifejező nevük van (7.2. ábra).

Barlangképződés (barlangkeletkezés) (NEM szpe-leogenetika!!): a felszín alatti üregek kialakulásának folyamata. Barlang minden kőzetben előfordulhat, de legjelentősebb az oldódással történő karsztos ürege-sedés. Nagyon sok tényezőtől függ a folyamat, ezek közül alapvető a kőzet minősége, töredezettsége, és – főleg közvetve – a terület éghajlata. Részletesen a 2. fejezet foglalkozik a ~-sel.

Barlangkutatás: új barlang (-rész) feltárása (6. fe-jezet), nem azonos az üregek vizsgálatával (4. fe-jezet), bár mindkét tevékenységet ~-nak csúfolják. Több lépcsőből álló feladatsor. A kutatandó terület földtani megismerésével, ill. térképek alapján a “bar-langgyanús” területek kiválasztásával kezdődik, majd a terület bejárásával és a legígéretesebb helyek kivá-lasztásával folytatódik. Ezután már csak a barlangba való bejutás van hátra.

Barlangrendszer: a nagyobb, kiterjedt barlangok megnevezése.

Barlangrom: a felszín lepusztulása során megnyílt régi üreg (-rendszer) darabja (kőodú, kőgarat, stb.). A Bükk hg. ~-jaival Hevesi A. (1986.) foglalkozott részletesen.

Barlangtan (szpeleológia): a természetes eredetű föld alatti üregek vizsgálatával és kutatásával foglalkozó természettudomány. Számos részterülete van, sok társtudomány kapcsolódik hozzá, gazdasági haszna is lehet.

Batükaptura (latin batisz = mélység, kaptáció = be-fogás): Jakucs L. által alkotott szép magyar kifejezés a → *mélyléségi lefejezésre*.

Bazalt (görög: Basan-hg. Szíriában, ebből bazanit, később ~): sötét színű (szürke, fekete) vulkáni kőzet, tömör, kemény, gyakran oszlopos kihülési elválá-sokkal. Hegykúpokat, takarókat alkotva a földfelszín leggyakoribb kőzetei közé tartozik. Híg lávája lefolyás közben gyakran alkot lávabarlangokat. Mo.: Bakony- hg., Balaton-felvidék, Salgótarján környéke.

Bejárat: az a nyílás, amin az üregbe lehet jutni. Egy barlangnak több is lehet, amik közül a szokásos túra-útvonal alapján némelyiket kijáratnak szoktak nevez-ni. Lehet természetes eredetű, bontott v. teljesen mesterséges.

Bejárat szakasz: a barlangnak az az első szakasza, amelyben a napi és éves hőmérsékletingadozás jól kimutatható, általában az első 60–70 (200) m. Bio-lógusok szerint az a rész, ameddig a felszíni fény bejut.

Bekérgeződés: → *cseppkőkéreg*.

Benyíló: rövid, zárt végű barlangüreg, vakjárat, ami a hosszabb járatból ágazik ki.

Beomlásos törmelék (collapse breccia): eredetileg a vulkán kitörése után hirtelen beomló kőzetanyag. Tágabb értelemben használják a karsztos üregek be-szakadásos anyagára is. Vízalatti üregesedés során hatalmas termek is kialakulhatnak, amik a vízszint lesüllyedése után beomolhatnak.

Berogyás: felszíni forma, ami üreg (gyakran eltö-módított víznyelő) beszakadásával keletkezik. Mérete néhány métertől néhány 10 m-ig terjedhet, tölcsér szelvényű. Többnyire ígéretes bontási hely.

Beszakadás: néhány m–néhányszor 10 m átmérőjű, függőleges szálkő falú felszíni bemélyedés, aminek mélysége szintén ilyen nagyságú. Nagyobb üreg (barlang, pince, bányatér) felszakadásával keletkezik. Ha-sonló a zomboly felső részéhez. Laza anyaggal ta-kart felszínen az oldalfalak lejtőssé töltődnek, ezt be-rogyásnak hívják. A többszáz m-es, függőleges v. na-gyon meredek, sziklás falú mélyedést már szakadék-dolinának nevezik.

Beszivárgás: a felszínre hulló csapadék (eső v. hó) egy része a talajon át a kőzet réseibe szivárog. Karsztosodó kőzet esetén ez a vízmennyiség jelentős nagyságú szokott lenni, az Aggteleki-karszton több-éves átlagban az évi csapadékmennyiség 27 %-a (Maucha L.). A víz nagy mennyiségű CO₂-t vesz fel a talajból, és ezzel oldja a kőzeteket, ez az elsődleges oldás.

“Betoncseppkő” (betonon képződő cseppkő): rosszul szigetelt, főleg felszín alatti betonfelületeken képződő mészkiválás. Többnyire szalmacseppkő, de lehet cseppkőlefolyás, ill. állócseppkő. Gyorsan képződik, hónapok, évek alatt több 10 cm is lehet. Ennek oka az, hogy a betonban képződött rendkívül apró kalcit-kristályok könnyen oldódnak a beszivárgó vízben.

Bevonat: az üreg falait (oldalát, alját, főtétjét), ill. an-nak egyes részeit vékonyan, mm–cm vastagságban beborító anyag. Ez általában CaCO₃ anyagú mészkiválás, főleg cseppkő kéreg, de lehet agyag v. ritkán más anyag is.

“Biocseppkő”: Lénárt L. elnevezése a villanyvilágítással ellátott barlangokban megjelenő egyik kivá-lásra. A fény hatására kifejlődő növényzet (lámpafló-ra) segítségével a leszivárgó vízből lyukacsos mészkiválás történik, hasonlóan a felszínen a forrásmész-kő képződéséhez. Mo.: István-bg. Lillafüreden.

Biogén kiválás: élőlények hatására képződő kőzetek összefoglaló neve. Leggyakoribb a karsztforrások környékén élő vízinövények CO₂-elvonó hatására kiváló forrásmész-kő (“mésztufa”).

Bocskoros cseppkő: cseppkőmedencében levő álló-cseppkő (v. cseppkőoszlop) alján a vízszintig érő ki-szélesedéssel. Ezt a medence vizéből kiváló apró kal-citkristályok alkotják. Jellegzetes állóvízi kiválás, 5.22. ábra.

Bogyócseppkő: a Szemlő-hegyi barlang felfedezésekor alkotott elnevezés a -- borsókőre

Bordásfal: az → *apadási szinlők* neve a Pál-völgyi-bg.-ban.

Borsókő: Mo.-on főleg a melegvizes üregrendsze-ekben sokfelé előforduló, gyakran az egész falfelü-letet beborító, 0,5–2 cm átmérőjű gömböcskékből álló kiválás. Vékony rétegekben egymásra nőtt kalcitkris-tályokból (ritkán aragonitból) áll. Kívülről többnyire barna, ritkán fehér, belül szinte mindig fehér, gömb-héjas rétegei szerint színzónás. Helyesebb volna a szőlőkő elnevezést alkalmazni, mert a földtani szak-irodalomban ezt a nevet a források vizében képződő önálló gömbökre, a pizolitokra használják. Angol ne-ve popcorn, azaz pattogatott kukorica. Képződése: a kőzet (v. régebbi kiválások) felületén szivárgó víz tel-jesen elpárolog, és az összes oldott anyag kiválik. A néhány m-es barlangok repedéseiben a cseppkő he-lyett ~ keletkezik, míg a hévizes nagybarlangokban a lentről fűtött üreg párologtató hatása segíti kialaku-lásukat.

B-profil: → *D-szelvény*.

Breccsa (olasz: breccia = vulkáni törmelék): törmelék-kes üledékes kőzet, aminek szemcséi a rövid szállító-dás miatt még nem gömbölyödtek le. Eredetileg a vul-káni törmelékszemcsékből álló kőzetet jelentette (vul-káni ~), de ma már tágabb értelemben használják. Kőzetelmozdulási sávokban vető~, dörzs~ keletkez-het. Barlangokban

felhalmozódott és cementált csontok csontt alkotnak. Az összetört, mm–dm nagyságú szemcséket cementáló anyag többnyire mész, kova, agyag szokott lenni.

Buborékcső: elsősorban mélyből feláramló víz által kioldott (hévízes) barlangokban előforduló formák. A járatot kitöltő vízből felszálló buborékok az üreg fő-téjén azonos útvonalon haladnak, ezért itt 2–3 cm–10–20 cm átmérőjű félcső oldódik ki. A zárt főtemé-lyedésekben felhalmozódó gáz annak legmélyebb pontján kibuggyanva halad tovább. Az ilyen buborékkupolák falán gyűrűs elszíneződés lehet, ami gyakran feltapadt agyagszemcsékből áll. Becsatlakozó mélyebb járatok meglétét néha csak a falon látható fel-futó oldási barázdák mutatják. A nagyobb, 0,5–1 m-es csövek képződése inkább vízáramlással magyarázható. → *mennyezeti félcső*.

Bujtató: a → *víznyelő* népi elnevezése.

Búvópatak: felszín alá befolyó kisebb, de állandó víz-folyás. Többnyire vízzáró kőzetterületről érkezik, és a karsztos kőzetet elérve víznyelőn át tűnik el. Csapa-dékos területeken búvófolyók is vannak.

Cenote (ejtsd: szenote): trópusi kis szakadékos dolina (KBg 1966/2) “Talán a legjobban ismert karsztos mélyedések Észak-Yucatanon az ősi maja romok szomszédságában találhatóak. Chichén Itza templománál az úgynevezett Halál kútja ilyen függőleges falú mélyedés, amelynek szélessége 60 m, mélysége 40 m, s félig víz tölti ki.” (FOR). Felszakadt barlangüreg, amit a tengerszint emelkedése miatt részben víz tölt ki.

Cérnacseppkő: → *szalmacseppkő*.

Csapásirány: a dőlt réteg vízszintes síkkal alkotott metszészvonala. Irányát geológus kompasszal állapíthatjuk meg, a mágneses É-tól való eltérés alapján (vi-lágtájakkal v. fokokkal kifejezve) (GEO). → *dőlés*.

Cseppkő (Kraus S. szerint, mivel “csepegő kő”-ből származik, egy p-vel írható! Itt azonban az érvényes magyar helyesírás szabályai érvényesülnek. Szerk.): a leggyakoribb barlangi kiválás. A kőzetreszeken átszivárgó vízből légtér üregbe érve általában kiválik az oldott mészanyag egy része. Tömör, nagy kalcit-kristályokból felépülő, síma tapintású kiválás kelet-kezik, aminek mérete és formakincse rendkívül sokféle (3.... ábra). Színe fehér, sárga, néha vörös, barna, szürke, fekete, de elvétve más szín is előfordul.

Cseppkőbaldachin: a falfelületekről kinyúló, általában méteres nagyságrendű, de csak kb. 10 cm vastag, enyhén lejtő felület, ami felülről cseppkőkéreg, alsó oldalán pedig egyenetlen felületű, többnyire néhány kavicsal. A Baradla-bg.-ban elég gyakori. A járat-ban felhalmozódott kavicsos hordalékra cseppkő-lefolyás nőtt rá, majd az éghajlat csapadékosabbá válása miatt megélnkülő vízmozgás kimosta az üledéket, a kéreg pedig helyben maradt (6. ... ábra).

Cseppkőbarlang: hibás elnevezés az olyan barlangokra, ahol cseppkő is van. Cseppkőes barlang a pontos megnevezés, de inkább kerüljük ezt a szó-összetételt.

Cseppkő bekérgezés: → *cseppkőkéreg*.

Cseppkőcsésze: laza aljzaton levő 10–30 cm átmérőjű, hasonló mélységű, cseppkővel bevont kerek forma. A magasból hulló vízcseppek az aljzat laza anyagába lyukat vájnak, aminek falát a kiváló mészanyag bevonja. Az így keletkező mélyedésbe behulló törmelékdarabokból barlangi gyöngy képződhet. A mélyedés kitöltődése után állócseppkőként nőhet tovább. (Ezért nevezi Lénárt L. ezt a formát negatív cseppkőnek.)

Cseppkődob (cseppkőpajzs): ritka kiválásforma. Ovális – kerekded alakú, 20–50–80 cm átmérőjű ferde sík, aminek széléről függőcseppkővek lógnak. A dob vastagsága néhány cm, belsejében hosszanti, nyílt síkkal. Szép példányok vannak a Baradla-bg. Retek-ágában. Képződése vitatott.

Cseppkődrapéria → *cseppkőfüggöny*.

Cseppkőfüggöny: a barlang közel vízszintes főtéjén levő kiválásforma, aminek vastagsága 1–2 cm, és vízszintes irányban gyakran hullámosan elhúzódik, akár több m hosszan is. Lelógása néhányszor 10 cm szokott lenni, így mint egy széles szalag kanyarog az üreg tetején. Kialakulása akkor lehetséges, ha a vízcsepp nem tud az üregbe jutáskor lecseppenni, ha-nem az enyhe lejtésviszonyoknak megfelelően végigszalad a főtén, majd a már

kialakult kiválás alsó élén, egyre szélesítve azt. Átvilágítható, néha színzónás, többnyire fehér színű. Aláhajló barlangfalak mentén hasonló szerkezettel és hasonló módon a cseppkő- zászló keletkezik.

Cseppkőgallér (galléros cseppkő, nyakkendős csepp-kő): az állóvízi kiválások egyik típusa. A cseppkő-medence kialakulása után a medencében álló v. abba belógó cseppköveken a vízszintnek megfelelő magasságban kialakuló vízszintes kiválás. Vastagsága 1–2 cm, kiterjedése több dm lehet. Felül általában síma (cseppkő)felszínű, míg alsó, vízben lévő oldala a szegfűkalcitoktól érdes. A medence tartós vízszint-változása esetén egymás fölött több rétegük is kialakulhat (5.22 ábra).

Cseppkőgát (“mésztofagát”): a barlangi patak med-rében keresztben felépülő gát. Magassága dm–m nagyságú, a tömör kiválás vastagsága 5–20 cm. Szélessége a járatot teljesen átérheti. A domború felületű, félköríves alaprajzú kiválás teljes felületén folyik a víz, ami elsősorban a gát magasságát növeli. Az előtte felduzzadó tóból a falakon gömbölyded kiválások is keletkezhetnek. Gyakori kisebb mellékág becsatlakozásánál, ill. a barlang forrásközeli részén (Béke-bg.), többnyire csoportosan. Keletkezése az összegyűlt csepegő vizek v. a tútelítetté váló főági patak anyagának kiválásával magyarázható. A felszínen levő, hasonló alakú, de lyukacsos kiválásforma a forrásmész-kő-gát.

Cseppkőgyertya: → *gyertyacseppkő*.

Cseppkőgyöngy: → *barlangi gyöngy*.

Cseppkőkéreg: a meredek, nem aláhajló falakat, járártalpat v. közettömböket bevonó kiválás. A lecsorgó vízből mm–cm vastagságú, de akár több 10 m²-t beborító bevonat válik ki. Felszíne enyhén hullámos, enyhe lejtésű részeken cm-es gátacskák is lehetnek rajta. A kiválás színe általában sárgás, fehér v. vöröses.

Cseppkőkiválás: a légteres üregbe érkező szivárgó víz CO₂-tartalmának egy részét leadva tútelítetté válik, és CaCO₃ válik ki kalcit kristályszerkezettel. A kiválás külső alakja rendkívül változatos (3. ábra). Ritkán más anyagból is lehet cseppkő alakú képződmény. Limonitcseppkövek vannak az Acheron-kút-bg.-ban (Cserszegtomaj). Egyes érces területeken kalcedon (SiO₂) v. tömör limonitkiválás is lehet. A láva-cseppkő és a jégcseppkő – bár cseppkő alakúak – hal-mazállapot változásával keletkeznek. A löszcseppkő vízzel szállított apró szemcsék összetapadása útján jön létre.

Cseppkőlámpa (pecsétnyomó): a barlang főjétéről néha több méteres függőcseppkő lóg le, aminek alján vékonyan, de erősen szétterül, szélein kis függőcsepp-kövek lógnak, alján pedig néhány cementált kavics látható. A Baradla-bg.-ban több helyen található, de más barlangban is előfordul. Keletkezésük a járat erősen fel volt töltve, így a többnyire kavicsos aljzatra álló cseppkő nőtt, ami cseppkő oszloppá fejlődve a főtéhez is rögződött. A későbbi vízhozamnövekedés kimosta alóla a kavicsos feltöltést, és így a mennyezetről függve maradt (5.20. ábra).

Cseppkőléc: a barlang főtéjén (ritkán a meredek oldalfalon) hosszan futó, cm vastag, de több cm széles kiválás. Továbbfejlődve cseppkőfüggöny v. cseppkő-zászló lehet belőle. Vékonysága miatt átvilágítható, gyakran színzónás. Ott alakulhat ki, ahol az üregbe érkező víz nem tud lecspegni, hanem végigkanyarog a főtén, majd később mindig a kiválásvonal alsó élén halad.

Cseppkőlefolyás → *cseppkőkéreg*.

Cseppkőmedence (cseppkőtál): a barlang aljának mélyedéseiben a csepegő víz összegyűlésével tó alakulhat ki. Ennek felszíne néhány tenyérnyitől több tíz m²-ig terjedhet. A medence alját és falait, a benne levő régebbi kiválásokat v. köttömböket állóvízi kiválások borítják be, gyakran a víz felszínén is elterülve (5.22. ábra).

Cseppkőoszlop (sztalagnát): az üreg aljától a tetejéig érő képződmény. Magassága több tíz m is lehet, átmérője néhányszor 10 cm-től több m-ig terjedhet. Gyakran függő- és állócseppkő összenövéséből keletkezik.

Cseppkőpajzs (pajzscseppkő): → *cseppkődob*.

Cseppkőszínló: cseppkőmedencék szélén a vízszint magasságában keletkező állóvízi kiválás. Vastagsága néhány cm, felső oldala általában síma, ill. kissé hullámos, míg alsó (vízben levő) felülete a medence fala-it is

borító szegfűkalcitoktól érdes. Előfordul, hogy több van egymás felett, ami a vízszint tartós megvál-tozását jelzi (5.22. ábra).

Cseppkőtál: kisméretű → *cseppkőmenedence*.

Cseppkőzászló: a járat falának felső részéről induló, a fal mellett néha kissé hullámosan lefutó kiválás. Hossza néhányszor 10 cm-től több m-ig terjedhet, vastagsága csak 1–2 cm. Lámpával átvilágítható, gyakran színzónás, fehér, sárga, vörös színekkel. Kül-só éle hullámos v. néha 1–2 cm nagyságú “fogakkal” tagolt, sokszor visszaoldott. Hasonló felépítésű a közel vízszintes főtén kialakuló cseppkőfüggönyhöz. Ott keletkezik, ahol az üregbe érkező vízcsepp alá-hajló falon szalad le, és a későbbiekben ugyanezen a vonalon (a zászló élén) halad (7.3. ábra).

Cseppkőzuhatag: nagy felületen, vízesésre emlékeztető alakban képződött cseppkőkéreg.

Csizmás cseppkő: → *bocskoros cseppkő*.

Csontbreccsa: a barlang egyes részein állatsontok halmozódhatnak fel. Ez lehet denevérek elpusztulá-sával keletkező “denevértemető”, amit vékony, több cm hosszú csontok jellemeznek. Néha ragadozó álla-tok zsákmány-maradéka gyűlik össze v. pl. zombo-lyokban a behullott (v. bedobált: döggút) állatok csontjai található nagyobb tömegben. Régi csontfel-halmozódások a szivárgó víztől összecementálódnak, így közzetté válva már breccsának nevezhető. Óslény-tanilag rendkívül fontosak voltak az Esztramos-hegy egyes hasadékaiban összemosódott maradványok.

Csorga: a szálkőaljú patakos barlangokban előforduló mederforma. A járat átlagos méreténél lényegesen kisebb szelvényű vízvezető mélyedés a járat aljának kőzetébe vágódva. Hazai barlangjainkban néhányszor 10 cm szélességű, de m-es mélységű is lehet. Kiala-kulását a forrásszint mélyebbre kerülését követő be-vágódás okozza. Hasonló alakú, de nagyobb méretű a kulcslyuk-szelvény, ami az üregképződés vízalattiból légtérressé válását jelzi(2.14.ábra).

Csőjárat: közel körszelvényű, egyenletes kereszt-metszetű barlangjárat. Átmérője több m. A falak sí-mák, esetleg enyhén tagoltak. A járat hosszában több 10 m-nyi függőleges fel-le irányú ingadozás lehet. A vízszint mélyebbre kerülésével kulcslyuk-szelvény alakulhat ki belőle.(5.19.ábra)

Darázskő: a forrásmész-kő népi elnevezése a Bükk hg.-ben és az Aggteleki-karsztvidéken.

Defláció (latin: deflare = elfújni): a szél anyagszállító munkája, amivel a laza szemcséket főleg a száraz, si-vatagos, gyér növényzetű területeken eltávolítja. Az erősebb légmozgás a repülő szemcsékkel kisebb mély-ségű odúkat vájhat a sziklákba, és a sziklatornyok al-ját egyre vékonyabbá koptatja.

Dendrit (görög: dendron = fa, lithosz = kő): kőzet-résekben, réteglapok mentén előforduló, mohaszerűen elágazó, vékony vonalakkól álló fekete (néha barna), néhány cm-es kiválás. Anyagát mangán- és vastar- talmú oldatok hozzák.

Denudáció (latin: denudare = lemeztelenít): felületi-leg ható → *lepusztulás*.

Deszcendens (latin: descendo = leszáll): a karsztos irodalomban általában a → *beszivárgással* kapcsolat-ban használt szó.

Diabáz (görög: diabeinen = keresztülmenni): kissé már átalakult régi (tercier előtti) bazalt. Szürkés-fekete, általában zöldes árnyalatú, szemcsés kőzet. A Bükk- hg.-ben ~ és mészkő határán található a ~-bg.

Diagenézis (görög: dia = keresztül/át, genesis = szü-letés): → *kőzetté válás*.

Diaklázis (görög: dia = keresztül/át, klasis = szét-törés): → *kőzethasadék*.

Diluvium (latin): → *jégkorszak* (pleisztocén) a víz-özön nevéből.

Dolina (szlovén = völgy): a magyar szakirodalomban a → *töbör* félreérthető neve.

Dolinató: töbör alján felhalmozódott agyag miatt létrejövő viszonylag kis felületű állóvíz (pl. Vörös-tó az Aggteleki-karszton).

Dolomit (Dolomieu, 1750–1801 francia mineralógus neve után): $\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$ vegyi összetételű kőzet-alkotó ásvány, és az ebből álló kőzet. Főleg mészkő kémiai átalakulásával keletkezik. Oldhatósága ros-zsabb annál, így benne üregek ritkán keletkeznek, a patakos barlangok pedig szűkebb szelvényűek lesznek benne.

Dőlés: ferde helyzetben levő síkok (kőzetréteg, törés-felület) helyzetének adata. A felület legnagyobb lejté-sének a mágneses északkal bezárt szöge (ami merő-leges a csapásirányra) és a lejtés vízszintestől való lehajlása alkotja a ~ adatpárját (4.11. ábra).

Dörzsbreccsa → *vetőbreccsa*.

Drapéria (cseppködrapéria): → *cseppkőfüggöny*.

Druza: néhány cm–dm nagyságú zárt kőzetüreg, aminek felületét fennt-nőtt kristályok borítják. Na-gyobb méretű a → *kristálypince*.

D-szelvény: a budai barlangokban gyakori, többnyire néhány m-es nagyságrendű járatszelvény. Az átková-sodott repedés mellett az ép kőzetben kioldódott járat-ba a laza, kovás telérből beszakad egy kevés, kialakít-va a d-betű szárát.

Duzzadásos gipszbarlang: tengeri sókiválásnál an-hidrit (vízmentes kalciumsulfát) is keletkezhet. Ez később felszínre kerülve vizet vesz fel, és gipsszé ala-kul. Ez erős megduzzadással jár, amitől a felső réte-gek felpúposodnak; néhány m-es, rövid életű üregek keletkeznek.

Édesvízi mészkő: mindaz a tömeges mészkiválás, ami szárazföldön édesvízből keletkezik. Leggyakoribb a források vizéből kiváló forrasmészkő és az álló-vizekből kiváló réti mészkő (tavi kréta). A barlangi kiválások is kalcit anyagúak, de kis mennyiségük miatt nem sorolják ide.

Egérkarr (egérjárat-karr, anasztomozis) : vízszintes v. kis dőlésszögű rések, réteglapok fölött az old-hatóbb kőzettömegben kialakuló járatok. Átmérőjük 2–5–20 cm, erősen kanyargó, többszörösen elágazó, egyenletes szélességű csövecskék. A víz áramlásának kezdeti formái. (Igazából nem karr, mert nem felszíni forma.)

Éghajlat (klíma): egy nagyobb terület (hegység, országrész, földrész) légköri elemeinek összessége. Legfontosabb a hőmérséklet és a csapadék mennyisé-ge és éves eloszlása. Lényeges még a légmozgás, a napsütés mennyisége, a fagypon alatti napok száma, ill. mindezek eloszlása és egymáshoz való viszonya. Kisebb területek (pl. egy völgy, egy barlangüreg, de akár egy fücsomó alatti terület) esetében mikroklímá-ról beszélünk.

Egyásványos kőzet (monomineralikus): olyan kőzet, aminek felépítésében döntő többségben csak egyetlen ásványfaj vesz részt, pl. mészkő, dolomit.

Elgörbült cseppkő (anemolit): függőcseppköveknél előfordul, hogy képződésük során egy ponttól kezdve v. folyamatosan a függőleges iránytól eltérnek. Kiala-kulásukat szalmacseppkőnél kristályhiba okozhatja, bár rendszeresen erős légmozgással is magyarázzák (szélfújta cseppkő). Ennek ellentmond, hogy többnyi-re csak egy-egy példány görbe a sok szabályos között. Vastag függőcseppkövek felszínén, hirtelen nagy csa-padékmennyiségnél a lecsorgó víz miatt egyik irány-ban lényegesen erősebb a kiválás, és így a cseppkő egyre görbébb lesz (Szlovéniában viszonylag gyako-ri).

Elmeszesedés (kalcifikálódás): a barlangba kerülő csontokban a szivárgó vízből CaCO_3 rakódik le, azok apró üregei kitöltődnek, a csont egyre tömörebb és ne-hezebb lesz. Ez az átalakulás (is) biztosítja a marad-ványok ép megőrződését.

Előfordulás-térkép: olyan barlangtérkép (általában alaprajz), amire egyes dolgok helyét bejelölik. Lelő-hely-térképnek is nevezhető, mert általában az azo-nos anyagok v. formák, mintavételi helyek vannak rajta feltüntetve.

Elsődleges forma: a barlang fő üregesedésekor létre-jövő, meghatározó alak. Legfontosabb befolyásoló tényezője a kőzet rétegzettsége és tektonikus viszonyai. Általában legömbölyített, ill. tektonikusan befolyásolt alakból tevődik össze (4.20. és 4.21. ábra).

Elsődleges oldás: a karsztosodó kőzettel először érintkezésbe lépő víz oldó hatása. Ez a víz többnyire csapadék v. olvadék eredetű, de lehet folyók, tavak v. tenger partján végbemenő folyamat is. A vízben levő savak (döntő többségében szén-sav) a kőzet anyagát oldja, és így elszállíthatóvá teszi (2. fejezet). A mély-ben ismét oldóképessé váló víz végzi a másodlagos oldást, amiben a keveredési oldás a legfontosabb.

Eltemetett karszt: → *fedett karszt*.

Eltolódás: → *vetődés*.

Elvi szelvény: a barlangtérképek egyik fajtája, ami erős elhanyagolásokkal a járat v. az egész üregrend-szer jellegét mutatja be (4. 18. ábra).

Emeletes barlang: a földtani közelmúlt erős éghajlat-változásai során a hegységek völgyei lépcsőzetesen mélyültek, esetleg feltöltődtek. A karsztvízszint kö-vette ezeket a változásokat, és így több szintben (a Kárpát-medencében többnyire két szintben) tágultak a vízvezető járatok barlangi méretűvé.(4.18.ábra)

Emeletes kalcit: → *szegfűkalcit*.

Endokarszt (görög: endo = bent): → *felszín alatti karsztjelenségek*.

Érc: természetes eredetű ásványegyüttes, ill. kőzet, amiből valamilyen fém gazdaságosan kinyerhető.

Erózió (latin: erosion = kirágás, kimarás): a fizikai hatásokra végbemenő kőzetpusztulás folyamata, kop-tatása.

Erózióbázis: az a magasság, ameddig a vízfolyás lemélyítheti a medrét, azaz koptatást fejthet ki. A végső ~ a világtenger szintje, de a mi számunkra fontosabb a helyi ~, ami az adott karsztos hegytömböt határoló völgyek talpszintje. Ezen a szinten fakadnak a karsztforrások is (forrásszint).

Eróziós barlang: → *koptatásos barlang*.

Északi fény: a → *kalcit-szivacs* neve a Bátor-bg.-ban.

Evaporit (latin: e = ki, vapor = gőz, lithosz = kő): oldatok bepárlódásával keletkező sókőzet, pl. kősó.

Evorzió, evorziós üst (latin: evorsus = felkavar): → *örvényüst*.

Excentrikus képződmények: → *heliktit*.

Exokarszt (görög: exo = külső): → *felszíni karszt-jelenségek*.

Fagykarszt (Jakucs 1971. p. 134–135): termokarszt → *örökfagy-karszt* (?).

Farkasfog: fennt-nőtt, több cm-es kalcitkristályok. Képződésük a karszttömeg nagyobb mélységbe került időszakában történt.

Fecskefészkek: kalcit anyagú kiválás, a borsókó egyik fajtája. 5–10 cm átmérőjű félgömb, amit 3–5 mm átmérőjű apró borsók építenek fel. Gyakori a Ferenc-hegyi- és a Bátor-bg.-ban.

Fedetlen karszt (nyílt karszt): az olyan karbonátos kőzettömeg, ami a légkörrel közvetlenül érintkezik, vízzáró kőzet v. üledék nem takarja.

Fedett karszt (eltemetett karszt): nemkarbonátos kőzettel, üledékekkel fedett karsztos terület. Ez az anyag a beszivárgást megakadályozza v. legalábbis erősen csökkenti. A fedő rétegek vastagságától és minőségétől függően az oldásos v. felszakadásos üregképződés kismértékben lehetséges.

Fejnyelő: a patakos barlang főjáratának víznyelője.

Fekete kiválások: patakos barlangok kavicsait, ill. vízalatti falrészleteit néha barnás fekete bevonat borítja, amit a felületről nem lehet letörölni (Baradla- és Béke-bg., Megalodus-bg. stb.). Ennek eredete erősen vitatott, de nagy valószínűséggel vas-mangán baktériumok életműködésével van kapcsolatban. Hideg- és melegvízű üregekben egyaránt előfordulhat fekete, nyálkás bevonat a vízszint alatti felületen (Szalonnai-bg.). A Ferenc-hegyi-bg. Állatkertje körül a borsókő anyagának alsó részén van fekete anyag.

Felharapódzás: nagyobb üreg főtéje saját súlyától, ill. földmozgás hatására leszakadhat. Ezt elősegítik a kőzet összefüggését megszakító rések, repedések, ill. a vékony rétegzettség (2.15., 2.17., 5.27. ábra).

Félig fedett karszt : ??? Hevesi !!!

Feliszapolódás: a felszínről barlangba jutó patak ára-dáskor többnyire sok lebegtetett szemcsét, főleg agyagot szállít. Ennek egy része a barlang felső jára-taiban leülepszik, majd a víz apadása után megszikkad és tömörödik. A már leülepedett agyagot a követ-kező áradás nem tudja megmozdítani, így a vékonyan rétegzett üledék egyre vastagszik, és végül az egész járatot leszűkítheti, esetleg kitöltheti.

Félkarszt (merokarszt): ?

Felszakadás: nagyobb üreg felszínközeli részén a fedő kőzet beomlásával keletkező nyílás.(5.18. ábra Szelim-barlang)

Felszálló víz (aszcondens víz): a mélybe nyúló karszt-vidékek peremén a forrásokban nemcsak a felszínről közvetlenül bejutó víz lép felszínre, hanem a nagy mélységekben áramló víz is. Ez többnyire már kissé felmelegedett a Föld belső hőjétől, így a forrás hő-mérséklete magasabb lesz a terület barlangjainak hő-mérsékleténél. (A Kossuth-bg. vize 13–15 °C-os, az "elméleti" 9–10 °C helyett.) Mélybe süllyedt és víz-záró üledékekkel vastagon fedett karszttömeg esetében a felmelegedő víz csak távolabb, a karbonátos kőzetek felszínre lépésének vonalában tud kifolyni. Bp.-en a Duna mellett fakadó melegvízes források 20–40–70 °C-os hévizei keverednek a felszíni hegyvonulat felől érkező hideg karsztvízzel, erős üregesedést hozva ezért létre.

Felszín alatti karsztjelenségek (endokarszt): a karsztosodás során kialakuló formák, anyagok azon része, ami a kőzet belsejében található. Legjelentősebb az üregesedés, ami barlangokat hozhat létre. A karsztok különleges vízáramlási rendszere és a víz jellemzői is ide sorolhatók (→ *karsztvíz*). Anyagát-halmozásos eredetűek a kiválások, pl. cseppkő.

Felszíni karsztjelenségek (exokarszt): a Föld felszínén levő karsztosodó kőzetek lepusztulási formái és jelenségei. Lehetnek nagyméretűek (néhány m-től több km-ig), pl. töbör, kúp-karszt, karsztfennsík), illetve kicsik, cm–m nagyságrendűek (pl. oldás-barázda, gyökérrak). Döntő többségüket vízes oldás alakítja ki, ill. a víz felszín alatti mozgásával függenek össze. Két fő csoportjuk a csapadék hatására a kőzet-felszínen v. a talaj alatt létrejövő oldásformák, jelenségek, ill. a felszínen folyó víz karsztba való beömlése (víznyelő), abból való távozása (karszt-forrás). A folyó víz fedetlen medre is áthaladhat a karbonátos tömegen (szurdok).

Fennsík (karsztplató): környezetéből kiemelkedő, vízszintes kiterjedéséhez képest jelentéktelen függőleges tagoltságú terület, pl. a Bükk- ~.

Flint: a → *tűzkő* angol neve.

Fog, fogcseppkő: cseppkőzászlók és más vonalas lefutású kiválások szélén ritkán 1–2 cm-es kiemelkedések sora van. Ezek a felületi feszültség miatt hullá-mokban lefolyó víz által létrehozott kristálylépcsők főleg aláhajló

zászlók élet díszítik. Lejtős cseppköle-folyásokon néha cm-es “mikrotetaráták” fejlődnek ki. Ritkán a fogak felső oldalán is kialakul apró vízme-dence, igazolva a két kiválás azonos képződését.

Folyosó: kényelmesen járható, közel vízszintes aljú barlangjárat. Hossza lényegesen nagyobb a többi mé-reténél. Mérete a barlang átlagos nagysága szerint né-hány m-estől több tíz-száz m-esig változhat.

Folyóterasz (terasz): folyók völgyében a jelenlegi víz-szintnél magasabban (néhány m-több száz m-rel) levő közel vízszintes területek, amik a völgyet kísérik. Ezek egykori árterek maradványai, amikből a folyó már mélyebbre vágódott. Az emeletes barlangok felső szintje(i) ezekhez a teraszokhoz igazodnak (2.18. ábra), mert az egykori forrás a mai terasz szintjén volt.

Forrás: a föld alatt áramló víz felszínre lépése. Kar-bonátos kőzettömegből → *karsztforrás* fakad.

Forrásbarlang: olyan patakos barlang, ami csak a forrás felől járható.

Forráskúp: kúp alakú, 0,2–5 (–50) m magas mészképződmény, ami egyes források körül kialakul. Anyaga többnyire CaCO_3 , forrásmész, míg a ha-sonló alakú gejzirkúpok SiO_2 anyagúak. Felszínén viszonylag gyakori a nagy CO_2 -tartalmú források kö-rül (Scheuer Gy.—Schweitzer F. 1985. Az édesvízi mészkőkúpok típusai és alakulati formái = Földtani Köz-löny p. 385–398.). Barlangi előfordulása még csak a Zbrašovi-aragonitbg.-ből ismert (Morva-karszt), de a recski ércbánya mélyszinti járatainak fú-rásai körül is több helyen kialakult. Képződése a fel-bugyborékoló CO_2 -gázhoz kötődik, ami nyitva tartja a kiválás közepén levő csövet. Nem azonos tehát a ha-sonló formájú barlangi karácsonyfákkal (Szemplő-hegyi-bg.).

Forráskürtő: a barlangüreg kioldódása többnyire a karsztvízszint alatt több m-több 10 m mélyen törté-nik. Az áramló víz a forrás közelében meredeken fel-felé menő járaton tör fel, ami a vízszint mélyebbre ke-rülése után többnyire eltömődik. Nagyon nagy árvíz kilökheti a törmelék, mint arra a Baradla Alsó-bg.-jánál és a Vass Imre-bg.-nál volt példa. Hatalmas mé-retű ~ a → *vaucluse* (-forrás).

Forráskvarcit (gejzirit): többnyire utóvulkáni műkö-dés során gyakran szökőforrásokból felszínre lépő víz SiO_2 -anyagú kiválása. A Tihanyi-félszigeten sok ~ kúp található.

Forrásmész (“mésztufa”, travertino, darázkő): az édesvízi mészkő leggyakoribb fajtája. A karsztforrá-sok vizében levő oldott mészanyag a CO_2 leadása mi-att a felszínén kiválik. Ezt gyorsítja a vízben levő nö-vények (főleg algák és mohák) CO_2 -elvonó élettevé-kenysége. A kiváló anyag bekérgezi a növényeket, amiknek anyaga elkorhad, apró üregek tömegét hagy-va meg. Gyakori a gátak, vízések képződése a forrás utáni szakaszon.(6.6.ábra).

Forrásmész barlang (“mésztufabarlang”): forrás-mész-kőben kialakult üreg. A gátakról lecsorgó víz az ott élő növények bekérgezésével v. az összemosódó ágak, levelek miatt üreget zár körül.

Forrásmész gát (“mésztufagát”, tetarát): a fel-színre lépő karsztvízből kiváló mészanyag félköríves alaprajzú, domború gátakat építhet. Szélességük né-hány m, magasságuk m-es nagyságú. Növekedés köz-ben a növényekből álló, függőnszerű homlokrész alatt kisebb (m^3 -es) üregeket zárhat körül.

Forrásszint (forrásnívó): a víz felszínre lépésének magassága. A vizet elvezető völgy mélyülésével (v. feltöltődésével) a ~ is megváltozik. Ez mélyebben hú-zódó járatok kialakulását okozza (emeletes barlang). A völgy feltöltődésekor az üregben is jelentős horda-lékfelhalmozódás történhet.

Forróvizes kiválások (hidrotermális kiválások): nagy hőmérsékletű, 90–375 °C közti vizekből képződő ásványok. Általában vulkáni működéshez kötődnek, gyakran érces anyagot is tartalmaznak, és nagyobb mélységben keletkeznek.

Fosszília (latin: fossilis = kiásott): → *ősmaradvány*.

Főág : → *főjárat*.

Főforma: a barlangüreg szelvényének meghatározó alakja. Mellékformák tagolhatják.

Főjárat (főág): a patakos barlangok központi folyó-sója. Ebbe csatlakoznak a mellékjáratok.

Földalaktan (geomorfológia): a Föld felszínének alakzatait, azok képződését tanulmányozó tudomány.

Földkéreg-szerkezetan (tektonika): a Föld szilárd kérgének mozgásait és az ezáltal keletkező változásokat vizsgáló tudomány.

Földpiramis: laza v. mállékony üledéktömegben a benne levő nagyobb tömbök védelme alatt a felszíni lepusztulás során több 10 m magas kúpok maradnak vissza. Hasonló módon barlangi agyagüledékben is keletkezhetnek cm–dm magas ~-ok. Ezek nem azonosak a "sapka" nélküli agyagpiramisokkal.

Földrajz (geográfia): a Föld felszínével, az azon található természetes és mesterséges anyagok és formák elterjedésével, alakulásával foglalkozó tudomány.

Földtan (geológia): a Földdel, főleg annak szilárd kérgével, fejlődéstörténetével, az ott lejátszódó, azt alakító folyamatokkal foglalkozó tudomány.

Főte: bányászati kifejezés a vágat (üreg) tetejére.

Főtekarr: → *mennyezeti oldásformák*.

Freatikus víz (görög): mélységi víz

Freatikus zóna:

Fungcung (kínai: fung = csúcs, cung = csoport): a trópusi karsztkúpok egyik típusa. A kúpos hegyek alja összeér, mert nincsen felszíni vízfolyás, ami az omladékot eltávolítaná. A nagyobb csoportokat folyók veszik körül, a ~ alatt mélyebben van a karsztvízszint (7.4. ábra). → *kúparszt*.

Funglin (kínai: fung = csúcs, lin = erdő): a trópusi karszton álló magános sziget-hegy, ill. az ilyenekkel teleszórt síkság (~síkság). A tornyok függőleges fa-lúak, bennük lábbarlang található. A többszáz m magas tornyok aljánál folyóvíz szállítja el az omladékot (ill. feloldja, 7.4. ábra). → *toronyarszt*.

Függőcseppkő (sztalaktit): a barlang főtéjéről szabadon lógó, lefelé többnyire vékonyodó, közel kör-szelvényű kiválás. Átmérője néhány cm-től akár m-ig terjedhet, hossza cm-től több m-ig. Színe fehér, sár-gás, vöröses szokott lenni. A kőzet réseiben lefelé szivárgó víz az üregbe érve leadja CO₂-tartalmának egy részét. Az így túltelítetté vált oldatból a csepp körül mészsanyag válik ki, idővel vékony falú szalmacsepp-kő keletkezik. A főtén levő más rések vize is errefelé jön, és kívülről vastagítja a kiválást. Ha ez nem történik meg, akkor megmarad az eredeti átmérő, a szalmacseppkő. A vízvezető cső felismerhető a kiválás-ban, ennek segítségével különböztethető meg az álló-cseppkőtől.

Fülke: → *kőfülke*.

Fűrészfogas cseppkő: főleg a cseppkőzászlók és cseppkőlécek alsó élét néha cm távolságú bemélyedések tagolják. Ez kialakulhat a képződés során, de lehet visszaoldásos eredetű is.

Galléros cseppkő: → *cseppkőgallér*.

Gejzír (izlandi: geysa = vadul áramlani): → *szökő-forrás*.

Gejzirit (kovasugorék): → *forráskvarcit*.

Genetika (barlanggenetika, görög: genesis = eredet, származás): tehát hibás kifejezés. Amire használják, az barlanggenézis lenne, de mondjuk inkább magyarral: barlangkeletkezés.

Geográfia (görög–latin összetétel: gea = föld, grafia = rajz): → *földrajz*.

Geológia (görög: gea = föld, logosz = tan): → *föld-tan*.

Geomorfológia (görög: gea = föld, morphé = alak, logosz = tan): → *földalaktan*.

Gilisztajárat: több m hosszú, de csak kúszva járható, szűk, gyakran kanyargós, közel vízszintes barlang-járat. Kialakulása kisméretű oldással v. feltöltődés-sel történt. Utóbbi esetben tágítható. Ha szálkőben csak ekkora járat van, akkor 1) kerülőjárat lehet, esetleg feltöltve, 2) kőzetváltás van, pl. dolomitba értünk, 3) fiatal járatszakasz, még nem volt idő (v. kicsi a vízhozam) nagyobb járat oldódására.

Gipsz (görög: gypszosz = kréta): $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ kép-letű ásvány. Legtöbbször fehér v. átlátszó, jól hasadó üvegfényű kristályok, melyek sótelepek fedőrétegé-ben v. vizes oldatokból kiválva található. Anhidrit-ből vízfelvétellel is kialakulhat, miközben duzzadá-sos gipszbarlang keletkezhet. Nagy tömegű felszín-közeli telepkben üreghálózat oldódhat ki. A barlang gipsz gyakran a kőzetben levő pirit elbomlása közben keletkező anyagból származik.

Gipszbarlang: többségük a patakos barlangokhoz ha-sonlóan csak néhány ágból álló felszín alatti víz-meder, de különleges esetben nagy kiterjedésű, szűk járatok szövevényéből álló hálózat is kialakulhat (Optimista-bg. a Podóliai-hátság). A kőzet jó old-hatósága miatt képződésük sokkal gyorsabb a karszt-barlangokénál. Különleges üregeképződési mód a víz-mentes anhidrit átalakulása gipsszé, ami duzzadásos ~-ot hozhat létre.

Gipszkarszt: a felszínen levő gipszkőzet lepusztulása során főleg oldással létrejövő jelenségcsoport. Kes-keny járatokból álló, szövevényes barlangok alakul-tak ki a Podóliai-hátság. Mo.-on felszínen nem, felszínközelen csak Alsótelekes közelében ismert gipsz előfordulása.

Gipszkiválás: gipszanyagú képződmény egyes bar-langokban többnyire cm–dm vastag, fehér kéreg (Sá-torkő-pusztai-bg.) v. csavarodott cm-es kristályszálak csoportjaiként található. Ritka a közel m-es hosz-szúságot is elérő hatalmas kristálycsoportok keletke-zése, ami a József-hegyi-bg. különlegessége, a több cm hosszú, rendkívüli vékony szálak csoportjaival (“angyalhaj”) együtt. Agyaglepedékkel borított felüle-ten csillag alakban néhány cm-es csoportok vannak a Pál-völgyi-bg. Gipszes-folyosójában.

Gleccser (latin: glacies = jég): → *jégár*.

Gleccserbarlang: → *jégbarlang*.

Gleccserkapu: a jégár végénél levő nyílás, amin az olvadékvíz felszínre lép, a gleccserbarlang bejárata.

Gleccserhasadék: → *jégszakadék*.

Gleccsermalom: a gleccserpatak által szállított kőzet-darabok kisebb mélyedésben megrekedve állandó mozgásukkal több m mély, síma falú üreget koptatnak a kőzetbe. Cholnoky J. ezzel a folyamattal magya-rázta a zombolyok keletkezését.

Gömbfüle, gömbüst: a barlang falába, főtéjébe bemé-lyedő, közel szabályos gömbölyűségű oldásformák. Méretük néhányszor 10 cm-től több m-ig lehet. Az egyes példányok érintkezési vonala gyakran éles kő-zettaréj. Egymásba növe 10 m-es gömbtermet alkot-hatnak. Méretük a kőzet rétegvastagságától és a kiala-kuláskori vízsebességtől függ, a néhány cm-es hul-lámkagylóktól a több m-es gömbfülkéig. A Budai-hg. eocén mészkővében levő barlangjaiban a kőzet-vastagságnak megfelelően a 20–30 cm-es méret a jel-lemző, a rétegek irányának megfelelően nyújtott alak-ka. A vastag triász mészkőpadokban m-es gömb-süvegek oldódtak ki, nemcsak a melegvizes ürege-sedés közben (pl. Sátorkő-pusztai-bg.), hanem a Ba-radla-bg. egyes részein is. Képződésük az oldóképes víz áramlása közben lassú örvényléssel történhetett. Hasonló alakot hoz létre a magas hasadékok felszín közeli tetején a páralecsapódás is (Szemlő-hegyi-bg.). A kétféle elnevezés használata nem egységes, sőt erősen vitatott.

Gömbüst: → *gömbfülke*.

Görbecseppkő: a nem függőleges irányban növő cseppkövek egyik csoportja. Lehet az egyenetlen vízáramlás miatt elgörbült cseppkő, v. a kristály-növekedési okkal magyarázható heliktit.

Görgeteg (kögörgeteg): folyóvíz v. tengerparti (tóparti) hullámozás által lekerekített kőzetdarabok. Méretük több m-es és 50 mm átmérő között van, ha ennél kisebb, akkor már kavics, majd homok a neve.

Gránit: mélységi magmás kőzet. Kristályai elég na-gyok, szabad szemmel jól elkülöníthetőek. Mo: Mecsek-hg. egy részén és a Velencei-hg.-ben található felszínen.

Guanó (kecsua nyelvből spanyol közvetítéssel: huanu = trágya): az állatok, főleg madarak, denevérek ürülékéből felhalmozódó üledék. Tengerpart közeli "madárszigeteken" képződik, de barlangokban is elő-fordul. Átlagos P_2O_5 -tartalma 12 %. Mo: a Pisznice-bg.-ből és a Solymári-ördöglyukból termeltek ki nagyobb mennyiséget.

Gyertyacseppkő (gyertyatartó): kisméretű, néhány cm–10 cm magas, nem szélesedő, hengeres álló-cseppkő, ami többnyire fehér színű. Gyakran meredek oldalfalakon áll.

Gyógybarlang: egyes üregrendszerek ma még kevés-sé ismert okokból nagyon jó hatást fejtenek ki a légzőszervi betegségek, elsősorban asztma, enyhítésére, ill. teljes gyógyítására (Béke-bg., Kórház-bg., István-bg., Szemlő-hegyi-bg.). A ~-ot jogilag is elismerik.

Gyökérrak: a talaj alatti karok egyik típusa. Kör-szelvényű cm–dm átmérőjű, hosszú hengeres lyuk a kőzetben. A fák gyökerei körül nagy tömegben levő élőlények és a gyökér által kiválasztott savak hatására kioldódott kanyargós csövek. A talaj lemosódása után kerülnek felszínre.

Gyökérsavak: a növény gyökere különböző szerves savakat termel, amik segítségével felvehetővé alakítja a tápanyagokat. A karbonátos kőzetek elsődleges oldásában ennek is szerepe van (gyökérrak), de a ~ kalcium-sói a talajban maradnak.

Gyöngy: → *barlangi gyöngy.*

Gyűrődés: oldalirányú nyomás hatására létrejövő szerkezetváltozás a földkéregben. Az eredetileg egyenes üledékrétegek hullámossá nyomódnak; főleg az agyagos lerakódások gyűrődnek könnyen. Nagyobb mélységben a rideg kőzetek (mészkö, dolomit) is meggyűrődhetnek. Az egyes hullámok mérete mm-től több 100 m-ig terjedhet.

Gyűrődéses barlang: kőzetgyűrődések felszínre kerülése után a belső, erősebben meghajlott rétegek könnyen kipereghetnek, helyükön kisebb üreg marad (2.3. ábra).

Harnis: → *vetőtükkör.*

Hasadék: a barlangjáratok egyik típusa. Magas, hosszú, keskeny járat, ami néha a kőzettömegek elválása utáni vízszintes eltávolodásával (szétnyílásával) keletkezett, többnyire azonban későbbi oldódással tágult.

Hasadékkarr: főleg magashegységi felszíni karszt-jelenség, elsődleges oldódással kialakult formák. A kőzet rései mentén beszivárgó víz több m hosszú és mély, de csak cm–dm széles járatokat old ki. A repe-dések hálózata miatt a hasadékok gyakran rácskarrt hoznak létre.

Hátravágódó völgyfő:

Hegyitej (hegyiliszt, mézskrém, montmilch): fehér, kenhető, gyakran vattaszerűen szálaz, víztartalmú $CaCO_3$ -kiválás. Hideg területeken gyakori, ahol a mészanyag lublinit ásványként válik ki. Ez a kiválás néhány cm-es bevonatot alkot a Földvári-bg. cseppkő-medencében.

Hegyközi karsztsíkság:

Helyben keletkezett kitöltés (autochton kitöltés): a barlangi anyagok azon csoportja, ami képződési helyén maradt, legfeljebb lehullott (omladék). Leggyakrabban a kiválások.

Heliktit (görbecseppkő, excentrikus képződmények): a levegőben, de a gravitációs iránytól eltérően fejlődő kalcitkiválások összefoglaló neve. Felfelé v. ferdén, néha elágazóan növekvő kiválások. Hosszuk néhány cm-től 10 cm-ig terjed, átmérőjük néhány mm-től cm-ig. Általában csoportosan fordulnak elő, akár több 10 m^2 falfelületet is beborítva. Gyakori, hogy kőzetrések mentén v. függőcseppkövek oldalán sorban helyezkednek el. Színük fehér, sárga v. barnás szokott lenni, többnyire áttetszőek. A nagyon lassan szivárgó víz nem cseppen le, így lehetőség van a kiválás kristály-szerkezeti irányok által meghatározott növekedésére.

Hévforrás: a terület éves átlaghőmérsékleténél leg-alább 4°C -kal melegebb vízfeltörés. A felmelegedés oka lehet vulkáni hatás, v. nagy mélységbe süllyedt közettömegben való áthaladás. A forrászónában össze-keveredve hideg karsztvízzel keveredési oldás lép fel, ami hévizes barlangok kialakulásához vezet. (Mo: minden nagy karbonátos hegytömegünk szélén van ~.)

Hévíz: a Föld felszíne alatt levő melegvíz. Természetes felszínrelépése a hévforrás, de gyakran fűrt kuttakkal termelik ki. Melegüket a Föld belső hője szolgáltatja.

Hévízes barlang: a feltört melegvíz által kioldott üregrendszer. A hévforrás közelében a feláramló meleg és a hegység felől érkező hideg karsztvíz keveredésekor fellépő keveredési oldás hatására történik az üregesedés. Ilyen módon keletkezett a budai barlangok többsége, de az ország számos barlangjáról valószínűsíthető hévizes eredete. Jelenleg nem ismerünk olyan formajegyeket v. kitöltéseket, amikkel egyértelműen bizonyítani lehetne hévizes eredetüket (!).

Hidegpont, hidegzóna: a barlang bejárat szakszakaszának az a része, ahol az átlagos évi hőmérsékletnél néhány fokkal hűvösebb van. Télen a beáramló hideg levegő lehűti a kőzetet, nyáron viszont csak a barlangi (nálunk kb. 10°C -os) levegő áramlik kifelé, ami nem tudja eléggé felmelegíteni ezt a szakaszt. Megfelelő körülmények esetén ezen a részen állandó jégfelhalmozódás lehet (jegesbarlang).

Hidegvizes barlang: → *patakos barlang*.

Hidrogeográfia (görög: hydro = víz, gea = föld, grafos = írás): → *vízföldrajz*.

Hidrogeológia (görög: hydro = víz, gea = föld, logos = tan): → *vízföldtan*.

Hidrográfia (görög: hydro = víz, grafos = írás): → *vízrajz*.

Hidrológia (görög: hydro = víz, logos = tan): → *víztan*.

Hidrotermális (görög: hydro = víz, therma = hő): → *forróvízes kiválások*.

Hieroglifa: vastagpados mészkő üregeinek főtáján, kisebb mértékben falain látható, a kőzetrések mentén kialakult néhány cm–10 cm mély árkok, amik ökol-nyi–fejnyi kiemelkedéseket határolnak. Gyakori kis-méretű barlangokban, ill. nagyobb üregrendszerek bejárat szakszakaszain. A páralecsapódásos oldódás hozza létre őket (Budai-hg.: Remete-szurdok barlangjai).

Hólagút: több 10 m hosszú, néhány m-es szelvényű időszakos folyosó a magashegyi völgyek hótömegében. Hóolvadáskor a lefolyó víz oldja ki. Falfelületén a légáramlás 0,5–1 m-es gömbsüveg-formákat alakít ki. Hasonló alakzat a gleccserbarlanghoz, de ez általában évente újra képződik.

Homok: a mállási folyamatoknak jobban ellenálló ásványok (főleg kvarc) és közet szemcsék laza felhalmozódása. A szemcsék mérete 2–0,063 mm között van, sarkaik, éleik koptatottak. A lepusztulás helyéről a leülepedés helyére főleg víz, esetleg szél v. jégár szállítja el.

Homokkő: az egyik legelterjedtebb törmelékeny üledékes kőzet. Homokszemcsékből és kötőanyagból áll, kötőanyag lehet kavasav (kvarc, opál, kalcidon alakjában), ill. kalcit, dolomit, limonit stb. A kőzet szilárdsága főleg a kötőanyag minőségétől függ. Üregek többnyire csak az alattuk levő barlang beomlásával alakulnak ki benne.

Hordalék: folyóvíz által szállított szilárd anyag. A patakos barlangok járatainak kitöltésében fontos.

Hőlift: a hévizes barlangok kialakulásánál fontos elv. Lényege, hogy a nagyobb mélységben (több száz–több ezer m) levő karsztvíz a Föld belső hőjétől felmelegedve felfelé áramlik, míg helyére oldalirányból hidegebb (tehát nagyobb sűrűségű) víz kerül (2.25. ábra). Jelenlegi ismereteink szerint a hazai karsztos hegytömegek szélén fakadó hévforrások vízáramlását ez okozza.

Hullámkagyló (scallop, kanálkarr, ujjbegykarr): kánnalbenyomat alakú, csoportosan előforduló oldásforma. Hosszirányban megnyúlt ovális bemélyedés, az egyik oldalon kissé meredekebb. Hossztengelyük az áramlásnak megfelelően irányított. Méretük néhány cm-től néhány dm-ig terjed, nagyságukból következtetni lehet az áramlás sebességére.

Hullámverte karr: tengerpartok (ritkán nagyobb tavak) meredek, karbonátkőzetből álló partjain a felcsapódó hullámok oldó hatására létrejövő erősen tagolt felület. A kőzet rései erősen bemélyednek, és a tömör kőzetrészekben lejtésirányban futó mm–cm mélységű és széleségű oldásbarázdák tömege található. Főleg oldódással keletkeznek, ellentétben az abrázió koptatásos hatásával.

Huzatborsókó: néhány mm-től 1–2 cm-ig terjedő méretű gömbölyű mészkiválások a barlang falán, főleg a járatfal kiugró részein. Az állandó légmozgás által előidézett erős párolgás miatt képződnek, főleg a kisebb üregekben.

Huzatheliktit: az áramló barlangi levegő lebegő apró vízcseppeiből képződő 1–2 mm átmérőjű, cm-es hosszúságú kristálytűk. Előfordulásuk csak néhány barlang egyes részein jellemző.

Időszakos (karsztforrás):

Inaktív barlang: hibás kifejezés a szárazzá vált egykori patakos barlangra. A víz jelenleg a forrásszint csökkenése miatt az alsóbarlangban folyik, csak nagy áradáskor emelkedik fel ebbe a járatba. Az emeletes barlang felső szintje (2.18. ábra, 2.11. ábra).

Impermeabilis (kőzet):

Ingókö: a kőzet lepusztulása során keletkező, bizonytalan helyzetű több méter–több 10 méter kőtömb (Móvelencei-hg.). Alatta kisebb üreg is lehet.

Inszoláció:

Izap: homoknál kisebb szemcsékből álló laza vízi üledék. A 0,02–0,002 mm átmérőjű szemcsék anyaga megegyezik a homokéval. Nedvesen híg folyós, ami megszáradva összeáll és könnyen cementálódik. A barlangi vízfolyások medrében nagy mennyiségben halmozódhat fel.

Járat: → barlangjárat.

Járatprofil (francia: profil = arcél, az arc oldalnézete): → szelvény.

Jég: a víz szilárd halmazállapotú, kristályos formája. Nagyobb tömegű felhalmozódásában olvadási üregek keletkezhetnek (jégbarlang, hólagút). Egyes barlangok hidegzónájában jégképződmények alakulhatnak ki. Ha ez nyáron sem olvad el, jégbarlangnak hívják az üreget.

Jégár (gleccser): eljegesedett területeken a hóból át-kristályosodó jég lassú mozgással csúszik lefelé. E-közben repedések, hasadékok keletkeznek benne, amik néhány nap vagy hét múlva záródnak. Ezek a nyílásokon (is) a felszínen megolvadt víz befolyik a ~ aljára, ahol önálló folyóhálózatként halad a kiolvasztott alagutakban. Hegyvidéki ~-nál a víz a gleccser-kapun lép ki a felszínre. Sarki területek jégtakarója (belföldi jég) ugyancsak lassú mozgással halad a tenger felé (Antarktisz, Grönland).

Jégbarlang: a nagy kiterjedésű jég tömegek (gleccser, sarki jégtakaró) alatt kialakuló vízfolyások alagútja. A jégkorszakban kiterjedt jégtakaró alatt többszáz km hosszú (!) folyómedrek voltak, amiknek hordaléka ma felismerhető.

“Jégcseppkő”: → jégképződmények.

Jegesbarlang: kőzetben levő olyan üregrendszer, ahol az év nagy részében természetes úton képződött, jég anyagú kitöltés található. Üreg alakulhat ki a fel-színi jég tömegekben (gleccser, jégtakaró), ezt jég-barlangnak nevezik.

Jégkarszt (permafrost): → örökfagy-karszt.

Jégképződmények (“jégcseppkő”): télen egyes barlangok hidegzónájában v. bejárati részén a szivárgó vízből megfagyó, függő- és állócseppkő alakú képződmények v. falon lecsorgó jégzuhatagok.

Jégkorszak(ok): a Föld éghajlatának – ma még nem tisztázott okok miatt történő – általános lehülése, ami miatt a sarkvidékeken összefüggő jégtakaró alakul ki. A jelenlegi ~ kb. 2 millió éve kezdődött. Hidegebb és melegebb szakaszaiban a csapadék mennyisége is erősen változott, ez vezetett a völgyek szakaszos mélyüléséhez, ami azután az emeletes barlangok létrejöttét okozta.

Jégkörnyéki felszínalakzatok (periglaciális): a jég-takaró körüli, jégmentes területen lezajló folyamatok eredményei. A sarkvidéki illetve a magashegyi erdő-határon túl találhatóak. A felszín alakításában a kifa-gyásnak és a sok nedvességnek van nagy jelentősége az állandó alacsony hőmérséklet mellett.

Jégszakadék (gleccserhasadék) a jégár mozgása során keletkező, rövid ideig (napokig–hetekig) nyitott mély repedések.

Juvenilis víz: az a vízféle, ami a víz körforgásában még nem vett részt, hanem a magma kihűlése során szabaddá válva most először lép a földfelszínre.

Kalcifikálódás: → elmeszesedés.

Kalcit (mészpát): a CaCO_3 leggyakoribb, stabil módosulata. Kristályai átlátszóak, fehérek, esetleg sárgásak. Üregekben több cm-es felett-nőtt kristályait far-kasfognak nevezik. A mészkő apró, néhány mm-es v. kisebb, szerves kiválasztású kristálykák tömegéből áll. A barlangi kiválások többsége is ~ anyagú. A márvány nagy nyomáson és hőmérsékleten átkristályosodott, nagyobb, egyenletes szemcseméretű ~kristályokból áll.

Kalcithártya: → kalcitlemez.

Kalcitlemez (barlangi tutaj, kalcitbreccsa, kalcithártya, keksz, lemezes kalcit): egyes barlangokban tömegesen felhalmozódott, mm–cm vastag, tenyérnyi lapokat találni az aljzaton és a falak kiugró részein. Ezek a fehér, sárgás kiválások egy nagyon vékony központi hártýából (→ barlangi tutaj) és erre merőlegesen kivált kalcitkristályok tömegéből állnak (4.27. ábra). Melegvízes eredetű barlangokban gyakoriak, de ritkán hidegvízes medencékben is előfordulnak. Legközismertebbek a Szemlő-hegyi-bg. ~ei. Képződésük a tútelített állóvíz felszínén kiváló mészhártyával kezdődik, ami összetörve a tó aljára lebeg le v. a falon fentakad. Ezután lassan vastagodva összenő a többivel.

Kalcitszivacs: rendkívül lukacsos kalcitkiválás, aminek mm vastag rostjai több 10 cm hosszúak, egymással párhuzamosak és érintkezési helyeiken összenőttek. Fehér színű, de agyag sárgára v. vörösré szennynevezheti. Kézben könnyen szétmorzsolódik. A rostok többnyire függőlegesen, v. a falra merőlegesen állnak. Nagy mennyiség van a Bátor-hegy-ban, ahol “északi fény” a neve. Képződésére sok feltevés már nem vált be. Annyi bizonyos, hogy vízben, a forrás közelében, de még a barlangon belül vált ki.

Kalcittelér: kalcitkristályokból álló → telér.

Kalcium-hidrokarbonát: a karsztos oldás legfontosabb vegyülete. A CaCO_3 szénsavas víz hatására több lépésben $\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$ -tá alakul, és így oldott állapotban távozik a forráson át.

Kalcium-karbonát: a szénsavas mész kémiai neve, CaCO_3 . Leggyakoribb természetes előfordulása kalcit ásványként a mészkőben található.

Kamenica: → lábnyomkarr.

Kanál karr: → hullámkagyló.

Kannelura (latin: a görög és római oszlopokon hossz-szában futó vájásdíszítés): karsztos értelemben → oldásbarázda.

Kanyon (spanyol cañon = cső, csatorna): száraz fenn-síkokba mélyen bevágódott, meredek sziklás falú folyóvölgy. (Legismertebb a Grand ~ Arizonában, USA). Szűk, magas, patakos barlangjártra is alkal-mazzák.

Karácsonyfa: fél m-től néhány m magasságig terje-dő, meredek oldalú, kúpos barlangi kiválástípus. A kalcitlemezek felhalmozódásából jön létre. A barlangi tó felszínén úszó kalcithártyát egy állandó vízcsepe-gés mindig azonos helyen töri össze, aminek darabkái kúpot alkotva halmozódnak fel a vízfenéken. Mo.: Szemlő-hegyi-, József-hegyi- és Pál-völgyi-bg.

Karácsonyfa-szelvény: keskeny patakos barlangjára-tokban egymással szemben azonos magasságban és mérettel vízszintes bemélyedések húzódnak, amik a kereszt-szelvényt "karácsonyfa" alakúvá teszik. Jakucs L. szerint ("tükörszínű") ez a víznyelő időszakos el-tömődése miatt keletkezik. Szenthe I. (1984.) viszont egymás fölött húzó-dó oldásos szín-lővályúknak tartja őket. Lényeges elkülöníteni a patak meanderezése miatt mindig csak egyik oldalon kialakuló bemélye-désektől.

Karbonát(ok): a szénsav szabályos sói. A mi szá-munkra legfontosabb a kalcium-karbonát (CaCO_3) kalcit, aragonit, lublinit kristályformában és a kal-cium-magnézium-karbonát [$\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$] dolomit-kristályként.

Karbonátkőzet: a főleg karbonátos ásványokból álló kőzetek. Leggyakoribb a mészkő és a dolomit, vala-mint a márga.

Karfiol (olasz eredetű, ami németből került a ma-gyarba = kelvirág): hévizes barlangok rendkí-vül lassú vízáramlású v. állóvízű részein kb. 5–20 cm-es tö-mör, félgömbös, birkagyapjúra v. még inkább karfiol-ra emlékeztető kiválások keletkeznek. Az egész falfe-lületet összefüggően beborítják. Színe legtöbbször fe-hér, ritkán kissé sárga. Legnagyobb előfordulása nálunk a Szemlő-hegyi-bg. Kuszodája. A Mega-lodus-bg. kiválásai az erősen hasonló felhőkalcit kivá-lások.

Karr (német = ?): a vízben, szénsavban jól oldódó kőzetek felszínén kialakuló cm-es–m-es nagyságren-dű oldásformák összefoglaló neve. Gyakoriak a lejtés-irányban levő oldásbarázdák (kannelura), a közel víz-szintes felületeken lábnyomkarrok (kamenica) kép-ződnek. Növényzettel borított területen talaj alatti ~-ok alakulnak ki.

Karrasztal: egymáson települő, különböző állékony-ságú mészkőrétegek lepusztulása során keletkező for-ma. A gyorsabban pusztuló rétegek eltávolítása során a fölötte levő, kevésbé málló tömbök helyben marad-nak, vízszintes "asztallapot" alakítva ki az egyre kes-kenyedő "nyak" fölött. Ezek a több m-es ingókövek v. kőgombák azután idővel eldőlnék.

Karrbarázda: → oldásbarázda.

Karrborda: az oldásbarázdák közti éles, de folya-matos vonalú kiemelkedés. Hossza több m is lehet, magassága cm–dm nagyságú. A még nagyobbakat karrgerincnek nevezik.

Karrcsipke: erősen tagolt élű karrborda, karrgerinc.

Karrgerinc: erős, hosszantartó lepusztulás miatt nagyméretűre növekedett karrborda, tagolt élű vonal.

Karrhasadék: hideg területeken (pl. magashegység), ahol a kevés talaj nem tölti ki a mélyedéseket, a kőzet repedései mentén több méter mély, de csak dm széles, több 10 m hosszú nyílások oldódnak.

Karrhát: nem éles, hanem szélesebb, domború karr- gerinc.

Karrmeander: kanyargósra oldott karrhasadék. Ott alakulhat ki, ahol a csapadékvíz oldalirányban is áramlik.

Karrtaréj: → karr borda (?).

Karrtüske: hegyesre oldott karrgerinc, karrborda.

Karszt (indoeurópai: “karra” = kő szóból. Trieszt vi-dékén “kras” = kopár, köves): karbonátos kőzetekből álló hegytömeg. Jellemző formaelemei vannak, aminek oka az, hogy a lepusztulás nem a felszíni anyagelszállítással történik, hanem felszín alatt, főleg oldott állapotban.

Karsztdenudáció:

Karsztfennsík (planina): → fennsík.

Karsztforrás: a karsztvíz felszínre lépési helye. Víz-hozama és vegyi összetétele sokszor rendkívül rövid idő alatt erősen megváltozik.

Karsztgenetika:

Karszthidrográfia: → karsztvízrajz.

Karszthidrológia (=karsztvíztan): → karsztvízrajz.

Karsztidegen: nemkarsztos területről származó, a karbonátos területre került anyag, pl. patakhordalék.

Karsztjelenségek: karbonátos és sókőzeteken jellemzően előforduló felszíni és felszín alatti formakincs. Tágabb értelemben Jakucs L. ide sorolja a többi kőzet vegyi lepusztulásának jelenségeit is. Kialakulásában és fejlődésében döntő szerepe a (szénsavas) csapadék-víznek van.

Karsztkorrózió:

Karsztmasszívum: felszíniileg egységes, földrajzilag és földtanilag jól körülhatárolható karbonátos hegy-tömeg, többnyire önálló felszín alatti vízhálózattal.

Karsztológia (=karszt-tan): a karszttal foglalkozó tudományágak gyűjtőneve.

Karsztos formák: → felszíni karsztjelenségek.

Karsztosodás: a karbonátos kőzetek lepusztulási folyamata. Leglényegesebb hatótényező a csapadék okozta oldódás, aminek hatására karsztjelenségek keletkeznek. A feloldott anyag a kőzet belsejében haladva távozik el.

Karsztperem: karbonátos kőzettömeg érintkezési vonala vízzáró kőzetekkel. A lepusztulási folyamatok különböző sebessége miatt a karsztos tömeg kiemelkedik környezetéből, ezért a ~ határozott letörést jelent a vízzáró kőzetek felé.

Karsztsíkság: ???

Karsztsüllyedék: tektonikus eredetű beszakadás karbonátos területen, ami általában egyenes felületűvé töltődött fel (polje).

Karszt típus:

Karsztutca (völgydolina): több km hosszú, de csak néhány tíz–száz m széles zárt szurdok, ami a karszt-vízszint mélyebbre kerülése miatt szárazzá vált.

Karsztvidék: vízben oldódó kőzetekből felépülő táj-egység, jellegzetes formakincsel, pl. Aggteleki-~.

Karsztvíz: a karbonátos kőzettömbben levő víz, ami a felszíni csapadékból beszivárgással v. víznyelőn át jut be. Ritkán nagyobb mélységekből vulkáni kőzetekből is érkezik. A víz eltávozása karsztforráson át történik. Fizikai jellemzői és vegyi összetétele jellegzetesen eltér a többi víztípustól, és a vizutánpótlástól függően erősen változó.

Karsztvíz-felszín: a karbonátos kőzettömbben levő összefüggő víztömeg felszíne. ~ csak légtéres üregben látható, míg a → karsztvízszint a vízzel (elméletileg) teljesen kitöltött és a levegős kőzetrések, pórusok elválasztó felülete.

Karsztvízrajz (karszthidrográfia): a karbonátos kőzettömbben levő víz mozgásával foglalkozó tudomány.

Karsztvízrendszer: egy karsztforrás vízjáratainak és vízgyűjtőterületeinek összessége. A felszín alatti áramlások felderítése általában összefüggésvizsgálattal (víznyomjelzés) történhet, míg a felszíni vízgyűjtő terület lehatárolása a domborzat segítségével. A forrásban a mélykarsztból érkező víz is felszínre léphet, ezt a víz fizikai és kémiai vizsgálatával lehet eldönteni. (A víz általában melegebb ebben az esetben.)

Karsztvízszint (karsztvíztükör): a karbonátos kőzettömb alsóbb részében vízzel kitöltött rések, üregek és a magasabban levő, részben légtéres részek elválasztó felülete. A karsztforrás felé lejt, és magassága erősen ingadozik az éves csapadékbeszivárgásnak megfelelően. (A Bükk-hg.-ben levő Pénz-pataki-víznyelőben 40 m évi ingadozást is mértek. A magashegységekben ennél sokkal nagyobb is gyakori.)

Karsztzsák: kiválásokkal és üledékekkel teljesen kitöltött néhány m-es egykori üreg. Legtöbbször a felszín lepusztulása során felnyílt barlang maradványa, ami értékes ismerteket adhat a kitöltődés idejére és az akkori környezetre is.

Kaskád (francia: cascade = lépcsős vízesés): barlangi értelemben a → cseppkőgátak vízesés-rendszereit nevezik így.

Katavotra (görög: Katavotrah-hg. után): olyan időszaki víznyelő, ami a terület karsztvízszintjének megemelkedése esetén karsztforrásként működik. (A Bükk-hg. Forrás-völgyének közepe táján néhány éve még működött egy. Majoros Zs. közlése.)

Kaverna (latin: caverna = üreg, luk): üreg.

Kavics: a kőzetek lepusztulása során a vízi szállítással koptatott, általában gömbölyded kőzetdarabok, melyeknek átmérője 2–50 mm között van. Nagyobb a görgeteg, kisebb a homok.

Kavicskő (konglomerátum): cementálódott kavicsfelhalmozódás, általában a homokkővel azonos képző-dési feltételekkel és megjelenéssel, tulajdonságokkal.

Kavicsos homok (sóder): görgetve szállított folyóvízi hordalék, amiben a kavics és homok aránya közel azonos. Egyes patakos barlangokban is előfordul, mint felszínről behordott kitöltőanyag.

Keksz (angol → német: lapos, formákba szaggatott száraz teasütemény. IDE.) alakhasonlóság miatt a → kalcitlemez neve az Esztramos-hegy barlangjaiban.

Képződmény: általában a barlangi kiválások, ritkán más anyagfelhalmozódások összefoglaló neve.

Kéreg, kérgéződés: valamilyen felületet vékonyan bevonó szilárd anyagfelhalmozódás. Barlangokban leggyakoribb a cseppkőkéreg.

Keveredési oldódás (keveredési korrózió): különböző összetételű v. hőmérsékletű, telített karsztvizek áramlásuk során összekeveredve újra oldóképessé válnak. A karsztbarlangok kialakulásában ez a legfontosabb üregképző folyamat.(2.5.ábra).

Kigőzölgés: a barlangi levegő felszínre áramlása hi-deg időben a pára kiválás miatt láthatóvá válik. Ez az ismeretlen üregek felkutatásánál lényeges, de figyelembe kell venni, hogy lejtőtörmelék, régi bányameddő is okozhatja. Vulkanári utóműködés gázkiáramlása (exhaláció) a hazai karszterületeken nagyon ritka (Lóczy-bg.: CO₂).

Kioldódás: oldószer (többnyire víz v. szén-sav) hatására egyes kőzetek, ásványi anyagok oldott állapotba kerülnek és így távoznak el. A barlangképződés kezdeti állapotában a kőzetrések tágulása csak így történhet. A kissé eltérő összetételű v. kristályméretű kőzetrészek másként oldódnak, ami kiperarálódást okoz.

Kiperarálódás: a kioldódás során létrejövő jelenség. A kőzetben levő más anyagú v. eltérő kristályszerkezetű részek a mészkövet alkotó kristályoktól eltérően oldódnak. Ezt okozhatja az illető anyag kisebb oldékonysága (pl. tűzkő gumóknál), ill. nagyobb szemcsemérete (pl. kalcittelér, ösmaradvány). A ~ eredményeként az anyag az üregbe benyúlóan helyben marad, majd a kőzet további oldódása során végül lehullik.

Kitakaródó karszt: az olyan karbonátos kőzettömeg, ami vízzáró üledékekkel volt borítva (fedett karszt volt), de ez jelenleg lehordódik róla, így a karbonátos kőzet a régi felszíni formáival ismét felszínre kerül (pl. Bakony- hg. egyes részei, Veress M. vizsgálatai).

Kitöltés: a barlang üregében levő minden anyag. Lehet gáz, cseppfolyós v. szilárd halmazállapotú, le-het helyben keletkezett v. behordott, áthalmazódott. Részletesen a 3. fejezetben.

Kitöltési tényező (Szablyár P.): főleg agyaggal kitöltött barlangszakaszok jellemzője, azt mutatja, hogy az eredeti üreg hány %-a van kitöltve.

Kitöltődés: a barlang üregének megszűnési folyamata, az abba bejutó és ott felhalmozódó szilárd anyagok miatt.

Kiválás: oldott állapotban érkező anyagok szilárd halmazállapotban történő kicsapódása a barlangokban. Leggyakoribb a cseppkőként kiváló CaCO₃.

Klíma (görög: éghajlat): → *éghajlat*.

Kollapszus (latin: collaps = összeomlás): → *beomlásos törmelék*.

Kondenzáció (latin: összesűrités) → *páralecsapódás*.

Konglomerátum (latin: conglomerare = összegyűrti, összetekerni, Almády Z.: összegyűjt, összehalmoz): → *kavicskő*.

Konkrécio (latin: concretio = összecsomósodás): a kőzeteken átszivárgó oldatokból egyes kristályosodási központok körül kiváló, a beágyazó kőzettől eltérő összetételű képződmény. A kristályosodás általában koncentrikus v. sugaras, ezért a ~ rendszerint gömbbolyded alakú. UMA.

Koprolit (görög: koprosz = hulladék, szemet): (ös)ál-latok megkövesedett ürüléke, ürülékkő.

Koptatás (erózió): mozgó közeg által szállított szilárd anyagok által kifejtett lepusztulási folyamat. Legjelentősebb a folyó víz által történő ~. A hullámozó víz (tengerpart) hatására mozgó szemcsék a parton abrázíót végeznek, a jég mozgása során (gleccser) exaráció történik. A szél által fújott szemcsék hatásának korrózió a neve. (Nem korrózió!)

Koptatásos barlang (eróziós bg.): a víz által mozgott hordalékszemcsék fizikai hatására létrejövő üreg. Egyértelműen ~-ok a magmás kőzetekben létrejövő tengerparti abrázíós barlangok. Nagyeesű, sziklás mederben folyó vizek gyakran kisebb, néhány m, néhány 10 m nagyságú koptatásos fülkéket véshetnek a kőzetbe. A

karbonátos kőzetekben levő patakos barlangokban az esetleg beszállított keményebb szem-csék (homok, kavics) üregtágító hatása – elsősorban az ilyen barlangok formakincse alapján – jelenték-telen.

Koptatottság: a kőzetszemcsék szállítás közben egy-máshoz v. más szilárd felülethez érve kopnak. Először a sarkok, élek töredeznék le, majd az anyagtól függően egyre gömbölyűbbé válik a szemcse. A ~ mértékének vizsgálatával következtetni lehet a szállítás távolságára, ill. annak módjára is (szél, víz, jég).

Korallbarlang: a telepalkotó korallok "ágainak" növekedése közben kisebb-nagyobb üregek záródnak közre. Ez azonban rövidesen kitöltődik felaprózódott vázdarabokkal, mészsizzappal, így a közetté vált anyagban már nem marad meg nyílt üregeként.

Korrózió (latin: *corrudere* = összekaparni): szélma-rás, homoksúrolás, a szél által szállított (főleg homok-) szemcsék koptató hatása a kőzetfelületeken. Száraz területeken (pl. sivatagban) jelentős, nagyobb sziklaereszeket is létrehozhat. A kifejezést használják vízodorta, esetleg jég által szállított szilárd anyagok koptató hatásának megnevezésére is. Nem azonos a korrózióval, a vegyi mállással.

Korrodál: valamely anyagot vegyi folyamatokkal (korrózióval) átalakít, tönkretesz.

Korrózió (latin: *corrodare* = szétrágni): kémiai folyamatok hatására létrejövő → *mállás* kőzeteken v. más anyagokon.

Korróziós fülke: a barlangi oldásformák egyik csoportja. Dm nagyságú, többnyire csoportosan előforduló bemélyedések a barlang falán. Általában kör v. ellipszis szelvényűek, felületük síma, de a kőzetben előforduló nagyobb ősmaradványok v. telérek kiemelkednek a falból. Nagyon gyakoriak a Budai-hg. eocén mészkövében kialakult üregrendszerben. 20–50 cm nagyságúak, az apró ujjbegykarr – hullámkagyló (ka-nálkarr) – ~ ~ gömbfülke elnevezésű formák között folyamatos átmenet van. Az áramló, oldóképes folyadékban örvénylések alakulnak ki, amik bemélyedéseket oldanak a kőzetbe, kiemelve a réteghatárokat is.

Kova: SiO₂ anyagú kőzet, ami általában üledékes kőzetekben alkot rétegeket v. gumókat (tűzkő). Anyagát egyes tengeri élőlények vázának felhalmozódása hozza létre. A karbonátos kőzetekből kivegyesül, mert szén-savban gyakorlatilag oldhatatlan. → *kvarc*.

Kovagumó: kova anyagú gömbölyded darabok főleg karbonátos kőzetekben. Méretük néhány cm-től 20–30 cm-ig terjed.

Ková sodás (szilifikáció): vegyi folyamat, amikor egy kőzetet utólag kova(sav) (SiO₂) jár át. A Budai-hg. egyes barlangjaiban 10–200 cm széles telérek formájában gyakori, leginkább a Pál-völgyi- és a Mátyás-hegyi-bg.-ra jellemző.

Kőerdő: önálló sziklatűkből, oszlopokból álló lepusztulási terület. Általában a trópusi éghajlaton alakul ki.

Kőfülke (fülke): népi elnevezés a néhány m-es, sziklafalban levő üregekre. Jelenleg többségüket barlangroncsnak tartják. Kitöltésük gyakran jelentős régészeti anyagot tartalmaz. A nagyobb méretűeket kőistállóknak, kőudvarnak nevezi a népnyelv, a kisebbeket kőodúnak hívják.

Kőgomba: → *karrasztal*.

Kőgörgeteg: → *görgeteg*.

Kőgyertya: tágabb értelemben az állócseppkövek neve, szűkebb értelemben a → *gyertyacseppkő*.

Kőlyuk: kisebb barlang népi elnevezése (Likas-kő).

Kőodú: kisebb barlang népi elnevezése (Odvás-kő), → *odú*.

Kőtörkelék: koptatott kőzetdarabok összefoglaló neve. Az egyes szemcsék mérete nagyon változó, mm–cm-től (→ *murva*) több m-ig terjedhet. Barlangban általában omlással keletkezik (→ *omladék*).

Kőudvar, kőpajta: népi elnevezés az oldalról (is) megközelíthető, néhányszor 10 m² alapterületű beszakadásokra v. barlangtermekre (Bükk-hg.: Udvar-kő, Istállós-kő). Eredete beszakadás, barlangroncs, esetleg más lehet. Nyitottsága miatt régészeti anyag is szokott lenni a kitöltésben.

Kővirág: → gipszkiválás, → aragonit.

Kővület: → ősmaradvány.

Kőzet: a Föld szilárd kérgét felépítő nagyobb anyag-tömeg, amiben a vegyi és ásványos összetétel, az ásványok alakja, mérete és illeszkedésmódja jellemző. Az ásványok határozott társulása. (Nem ásványos kőzet a kőszén.) Általában több ásványfaj határozott társulásai (polimineralikus), de pl. a mészkő csak egy-féle ásványból (kalcit) áll (monomineralikus). Csoportosításuk az 1.10. fejezetben van.)

Kőzethasadék (diaklázis): a hegymozgások hatására létrejött párhuzamos falú, de általában sík felületű nyílás a kőzetben. Hossza és magassága többszáz m is lehet, míg szélessége csak cm–dm–néhány m nagyságú. (A kőzetréssel ellentétben a felületek között nyitott rész van.)

Kőzetliszt: a kőzeteknek ásványszemcséik méretére történő felszíni aprózódásokor keletkező anyag, melynek szemcséi 0,1–0,02 mm átmérőjűek. Kis mértékben vízi aprózódáskor is keletkezhet.

Kőzetrés (litoklázis): kőzettömegben levő, az üledék-rétegektől eltérő, közelítőleg sík felület. Kiterjedése esetleg több ezer m² lehet, a kőzet folyamatossága megszakad, de látható elmozdulás nem történt. Keletkezése főleg a hegységképző erők hatására történik, de okozhatja a felszíni hőingadozás, és a magmás kőzetek lehülése közben is létrejöhet.

Kőzettan (petrológia): a kőzetek összetételével, képződésével és előfordulásával foglalkozó tudomány.

Kőzettéválás (diagenezis): az a vegyi és fizikai folyamat, ami során a felhalmozódott üledékből szilárd kőzet lesz.

Krémeslepény-modell: Jakucs L. (→ gipszbarlang.).

Kristály (görög: krysztallosz = jég, kristály): a szervesetlen szilárd anyagok leggyakoribb megjelenési formája. Síkokkal határolt, többlapú szabályos test, amelyben a felépítő atomok, ionok v. molekulák belső, térbelileg ismétlődő szabályos elrendezése (térrács) jellemző.

Kristálypince: a kőzettel egyidőben keletkezett üreg, aminek falát fenntartott kristályok borítják, és mérete lehetővé teszi a belébújást. Egyes magmás kőzetek megszilárdulásakor a bennük levő gázok nagyobb (néhány m átmérőjű) buborékok formájában üreget alkotnak. Ennek falát a kihülés közben, ill. a későbbi évezredek–évmilliók során különböző oldatokból kiváló kristályok beborítják. Mivel természetes kivezető nyílása nincs, csak a kőzet lepusztulása során v. mesterséges létesítmények (alagút, kőfejtő, stb.) készítésekor találják meg.

Kulcslyuk-szelvény: patakos barlangokban néhol előforduló jellegzetes alakú járatszelvény. A felső részén több m átmérőjű, közel kör metszetű folyosó aljából lényegesen keskenyebb, mély vízvezető árok (csorgó) nyúlik le. Képződése Szenthe I. (1984.) szerint: a vízszint alatti üregoldódás kialakítja a kör (esetleg ellipszis) szelvényű csőjáratot, majd a karszt-vízszint süllyedésével az üreg légtérre válik, a víz egyre jobban mélyíti a medrét, most már csak lefelé.

Kúpkarst (mogote): a trópusi karstosodás során keletkező jellegzetes felszíni forma; meredek lejtőkkel határolt többszáz m magas kőzetkúp, aljánál többnyire törmelékfelhalmozódással. Függőleges falú "testvére" a → toronykarst (→ *fungcung*).

Kuszoda: a barlang szűkebb, alacsony, csak kúszva járható szakasza. Kialakulhat kisebb méretű oldódással v. utólagos feltöltődéssel; általában mindkét tényező jelen van.

Kürtő, kürtősor: felfelé nyúló (közel) függőleges járat, aminek vízszintesen egymásra merőleges méretei nem térnek el lényegesen. (Ha nagy az eltérés, akkor inkább hasadék a neve.) Magassága néhány m-től több 10 (–

100) m-ig terjedhet. Felső vége más járatba csatlakozhat (összekötő kürtő) v. záródhat (vakkür-tő). Ha a vízszintes barlangjáratban egymás után több kürtő nyúlik fel, kürtősorról beszélünk. Ugyanígy hívják azonban az egymás fölött levő, kisebb vízszin-tes szakaszokkal tagolt járatcsoportokat is (→ *zsomboly*). A kürtők, különösen a vakkürtők oldódással kialakult formák, amikben az omlások esetleg kisebb átalakításokat végeztek.

Kürtővályú, kürtőgarat: a barlangroncsok egyik tí-pusa, hasonló a zsombolykúthoz. “Az egészen fel-nyíló, teljesen lepusztult külső oldalú zsombolyok kürtőiből alakulnak ki az ún. ~-k, ~-ok, amelyeket je-lenleg többnyire kőfolyások használnak, s alsó végük-höz tetemes törmelékkúp csatlakozik.” (Hevesi A. 1986).

Kvarc (német: Quarz): a SiO₂ anyag kőzetekben leg-gyakoribb ásványának neve. Nagy keménysége és vegyi ellenállóképessége miatt a lepusztulás során a törmelékben egyre jobban feldúsul, a homok anya-gának többségét már ez alkotja. Barlangokban behor-dott kitöltésként jelentős lehet. Karbonátos kőzetek-ben általában → *kovagumó*ként fordul elő.

Lábarlang: trópusi területeken a toronykarsztok al-ján kialakult néhány m magas és széles üregek, me-lyek a karbonáttömeg belseje felé lejtnek. Elágazhat, de csak néhányszor 10 m hosszú. A vége keskeny já-ratokká ágazik szét, gyakran kisebb tóval. A felszíni sík terület vizei áradáskor a ~-okon át jutnak be a karsztba.

Lábnyomkarr (madáritató, kamenica): kopár karszt-kőzeten, elsősorban magashegységekben gyakori be-mélyedő oldásforma. Általában 10–100 cm átmérőjű, szabálytalan alakú, 10–20 cm mély, viszonylag síma aljú medence. Falai meredek, kissé beöblösödők. A vízszintes kőzefelületen kisebb mélyedés alakul ki, amiben megáll a víz, és algák, baktériumok szaporod-nak el benne. Ezek savtermelésükkel erősítik a bemé-lyedés növekedését, amiben egyre tovább tud megma-radni így a víz, ami javítja az élőlények létfeltételeit.

Lápa: mélyedés, völgy. Nem csak karszton használt népi elnevezés, pl. a Börzsöny-hg.-ben Szénégető-lá-pa nevű meredek völgy van. Zámbo L. szerint: töbr-fészek, töbröcsoport (szóbeli közlés). Gászó K. sze-rint: a Ny-Bükk lábánál élő barkó palóc tájnyelvben fensík jelentésű (szóbeli közlés). Turista Lexikon (1942) szerint: völgyteknő, széles aljjal bíró vakvölgy, ami sokszor a karsztos területek dolinasorának össze-olvasásából keletkezik.

Lapító: (több) m szélességű, de csak néhány dm magas, lapos járatszakasz, ami általában réteg- v. tektonkus sík menti leszakadással jön létre.

Láva (nápolyi kifejezés = patak): vulkáni kitöréskor a felszínre lépő kőzetolvadék.

Lávabarlang (lávacsatorna-barlang): a felszínre lépő bazaltos magma mozgása során a külső része előbb szilárdul meg. A belső, még híg anyag továbbfolyik lefelé a hegyoldalon, és cső alakú üreg marad vissza. Néhány 10 m² szelvényrel többszáz m-es hosszúságú barlangok, egyes vulkáni területeken gyakoriak.

Lávahólyag-barlang: sűrűbb vulkáni anyag kihülé-sekor a benne rekedt gázok által kialakított dm–m nagyságú buborék-üreg. azaz szingenetikus barlang. Később a falán ásványok válhatnak ki, így kristály-pince lesz belőle.

Lávacséppkő: a lávabarlang főtéjéről a még képlé-keny anyag lecsepeghet, cséppkő formában szilárdul-va meg.

Lefolyás: a) csapadékvíz felszíni lefolyása, ami nö-vényzettel fedett karsztos területen ritka, mert álta-lában a réshálózaton át beszívágás történik. Vízzáró kőzeten v. üledéken nagy mennyiségű. Az itt össze-gyűlt víz nyílt karsztos területre érve víznyelőkön át bejuthat a barlangokba, v. szurdokvölgyön folyik át a karbonátos területen.

b) cséppkőlefolys: → *cseppkőkéreg*.

Lefolyási tényező: a csapadék hány %-a folyik a fel-színen. Évszak szerint is erősen változik az értéke.

Lefolyástalan terület: néhány 100 m²–néhány 10 km² területű medencék, melyeknek felszíni vízelve-zetése nincsen. Karsztos területen gyakori felszíni formák a töbr és a polje.

Legömbölyített karr: → *talaj alatti karr*.

Lejtőtörmelék: a meredek sziklás hegyoldalak felap-rózódott kőzetanyaga legurul, és a hegy (sziklafal) al-jánál törmelékkúpot alkotva felhalmozódik. A kőzet-darabok nem koptatottak, kevésbé osztályozottak. A nagyobb tömbök közti üregek az álbarlangok. A ~ temeti be az elhagyott karsztforrásokat is, elrejtve az emeletes barlangok felső bejáratát.

Lemezes kalcit: → *kalcitlemez*.

Lépesmész (Recsk):

Lepusztulás (denudáció): azon folyamatok összes-sége, amelyek során a Föld kérgét alkotó kőzetek elmállanak, felaprózódnak, a különböző szállító té-nyezők (víz, szél, jég) pedig eltávolítják ezt a kiala-kult mállási és aprózódási terméket. GEO.

Leszakadás: a főtéből közettömegek lezuhanása, amikor a kőzet repedései és gyakran a rétegfelszínek által határolt darabok hullanak le. A nagyobb termék teteje általában ~-sal alakult boltozatossá. Vékonyan rétegzett kőzetekben a ~-ok gyűrűs felharapózást okoznak.

Leszorított tükrű karsztvíz:

Letörés: kis lejtésű aljzat hirtelen meredekké v. függőlegessé válása, ami után ismét enyhe lejtéssel folytatódik.

Limonit (latin elemekből): víztartalmú vasoxid ás-vány, ami vastartalmú anyagok oxidációjával keletke-zik. Színe sötétbarna, barnásfekete. Többnyire puha, földes tapintású.

Limonitcseppkő: vastartalmú szivárgó vízből kiváló, sötétbarna, limonit anyagú képződmény. Tömzsi füg-gőcseppkő alakú 5–10 cm-es példányok vannak a Cserszegtomaji- és az Acheron-kútbg.-ban.

Litoklázis (görög: lithosz = kő, klaszisz = széttörés): → *kőzetrés*.

Lóhere-szelvény: háromlevelű lóherelevélhez hason-ló járatmetszet, aminek oldalra nyúló "levélkéi" egy jobban oldódó kőzetretegben alakultak ki. Az Alba Regia-bg.-ban jellemző egyes részeken. A → *szellem-karos* járatszelvények egyik fajtája.(4.21.ábra).

Lösz (svájci német: Löscher = laza talaj): sárga apró-szemcsés (0,01–0,005 mm \ddot{R}), hulló porból felhalmo-zódott üledék. Mész tartalma 8–20 %, ezért állékony, függőleges, falakban is hosszú ideig megmarad. A jégkorszakok során a jégtakaró szélén levő morénák-ból fújta ki a szél, és a környező füves pusztákon ra-kódott le. A néhol több 10–több 100 m vastag egyne-mű üledék lepusztulása során függőleges falú mély árkok, löszkutak, lösz-szakadékok is keletkezhetnek. ~-szel takart mészkőterületeken gyakori a barlangok magas CO₂-tartalma (Bakony, Gerecse-hg.).

Löszcseppkő: a függőleges löszfalakon lefolyó víz által szállított kőzetszemcsékből összetapadt, szalma-cseppkő jellegű formák. Mindig a falfelületen talál-hatók, puha, szétnyomható állagúak.

Löszdolina: löszterületen levő, néhányszor 10 m át-mérőjű, tálszerű bemélyedés. A lösz erősen porózus szerkezete a szemcséket összetapasztó mészanyag ki-oldódásakor összeesik, és ezen a részen a felszín meg-süpped.

Lublinit: fehér, vattaszerű, kenhető CaCO₃-ásvány. Erősen megnyúlt kalcitszerkezetű kristálysálakból álló kiválás. Barlangi megjelenési formája a → *hegyi tej*. Felszínközeli üregekben és kövek között is elő-fordul. Hideg területeken gyakoribb.

Madáritató: → *lábnyomkarr*.

Magashegyi karszt: (Jakucs 1971.):

Magas karszt: a karsztvízszint fölött többszáz, eset-leg többezer m magasságba felnyúló karbonátos kő-zettömeg.

Magma (görög: átglyúrt tészta): a Föld belsejében levő izzó kőzetolvadék. Lehűlése során keletkeznek a ~-s kőzetek. Ha nagy mélységben szilárdul meg az anyag, mélységi ~-s kőzet lesz (pl. gránit), ha pedig felszínre jut, lávának hívják, és ebből vulkáni kőzetek lesznek.

Makaróni (olasz: csótészta): → *szalmacseppkő*.

Mállás: a szilárd földkéreg felszínén ill. a felszín közelében levő kőzetek fizikai és vegyi hatásokra bekövetkező felaprózódási ill. bomlási folyamatainak összefoglaló neve. UMA.

Márga (kelta > latin szó): az agyag és a mészkő köz-ti átmeneti anyag. Főleg tengeri eredetű, rétegzett, szürke, felszínén sárgás színű kőzet. Nagyon apró szemcsés, kagylós törésű, víz hatására nem duzzad, de könnyen szétfagy. Agyagtartalma miatt barlang-képződésre alig alkalmas, főleg az alatta levő üregek felszakadásakor üregesedik.

Márvány (görög: csillog, fénylik): a mészkő mélybe kerülése során keletkező átalakult kőzet. A szemcsék több mm átmérűjűek, egyenletes nagyságúak. Színe fehér, szürke, esetleg más árnyalatú. Rétegzetlen kő-zettömeg, ezért csak a felszíne v. a kőzetrések mentén oldódik. Mo.-on a Velencei-hg. mellett van egy kis rög felszínén és az Aggteleki-karszt K-i szélé köze-lében, Rakaca környékén.

Másodlagos forma: az üregek oldásos tágulása során a kőzetrések és a rétegek által meghatározott elsőd-leges formák alakulnak ki. Ezek később átalakul-hatnak, általában szögletesebbé válnak az üreg tágu-lásával. Ezeket a kisebb, cm–m nagyságú utólag kép-ződött alakzatokat nevezzük ~-nak. Nem azonos a mellékformával.(2.15.ábra).

Másodlagos oldás: a karbonátos kőzettömegeg elrint-kezésbe kerülő szénsavas víz oldja a kőzetet. Ez az elsődleges oldás. Ha a telítetté vált víz megváltozott körülmények közé kerül, újra oldóképessé válhat. Legfontosabb ilyen eset a → *keveredési oldás*. A megnövekedett nyomás miatt oldatba kerülő CO₂ v. az elbomló szerves anyag is okozhat ~-t.

Meander (görög: Maiandrosz, ma Menderes, kanyar-gó folyó Kis-Ázsia Ny-i partján): a vízfolyások közép-szakaszának jellemző kanyarjai. A ~ két pontja közti távolság fele kisebb, mint a meder ívének sugara (2.13.ábra). Barlangban is előforduló alakzat, felis-meréséhez a járat alaprajzát és szelvényét együtt kell vizsgálni.

Medence: a) lejtőkkel határolt zárt mélyedés a Föld felszínén. Mérete néhány 100 m-től több km-ig ter-jedhet, szelvénye sokféle lehet. Karsztos területeken általában poljének nevezik.

b) → *cseppkőmedence*.

Mélybeli karsztjelenségek: → *felszín alatti karszt-jelenségek*.

Mélykarszt: a karsztömegegnek mélyen a karsztvíz-szint alatt levő része. A Föld belső hőjétől felmele-gedő víz ebben a zónában rendkívvül lassan áramlik, a hévizes források többsége innen kapja vízutánpót-lását.

Mélységi lefejezés (batükaptura): felszíni vízfolyás karsztos üregbe való áttérése. A mélyben levő üreg-rendszer a felszínén (általában a karsztot lefedő víz-záró üledéken) folyó vizet elnyeli. Az egyre mélyülő felszíni mederből a víz mind hátrább jut be a barlang-ba, így többsorok (pontosabban víznyelősorok) ala-kulnak ki, amik hosszú ideig megőrzik az egykori felszíni vízfolyás nyomvonalát.

Melegvizes barlang: → *hévizes barlang*.

Melegvizes karszt (termálkarszt): olyan karbonátos kőzettömegeg, amiben a mélyből feláramló meleg víz-nek jelentős hatása van (pl. Budai-hg.).(2.1 és 2.18.ábra).

Mellékág: → *mellékjárat*.

Mellékforma: a barlangjárat főformáját tovább tagoló kisebb alakzat, cm–m nagyságú bemélyedés v. kiemelkedés. Többnyire az üreg elsődleges tágulása során alakul ki a kőzet egyes részeinek különböző oldhatósága, repedezettsége v. az áramlási viszonyok miatt. (2.12. ábra).

Mellékjárat: a patakos barlangok főjáratába csatlakozó kisebb járat. A felszíni vízrendszer mellékvölgyének megfelelője.

Mennyezeti félcső (mennyezeti áramlási cső): hideg-vizes barlangokban a főtén haladó 5–30–80 cm átmérvű, kanyargó, árokszerű mélyedés. A félköríves szelvényt a víz áramlása közben oldja ki, ezért irányát a tektonikai vonalak és a kőzet változásai is befolyásolják. Melegvizes üregrendszerekben megfelelője az áramlási cső. Leszakadt rétegek fölött látható 5–20 cm átmérvű oldott csőhálózatot egérekarnak (anasz-tomózis) nevezük. Képződése az üregesedés kezdeti időszakában (egérekarn) v. erős feltöltődésekor (Ba-radla-bg.) lehetséges. Melegvizes barlangoknál a feláramló melegebb víz v. a buborékok áramlanak a főtén (Mátyás-hegyi-bg.).

Mennyezeti karrok: a mennyezeti oldásformák ritka formája. A Ferenc-hegyi-bg.-ban egy mennyezeti síkon összefutó, kb. 1 cm széles, néhány mm mély árkok oldódtak a fal mellett feláramló buborékok miatt (Szenthe I. közlése).

Mennyezeti oldásformák: az oldásos üregtágulás során az üreg főtéjébe bemélyedő, az üregnél lényegesen kisebb alakzatok. Többnyire dm–m méretűek, zárt körvonalúak (mennyezeti tölcser) v. hosszan elnyúlók (mennyezeti félcső). Oldásos eredetűek, főleg keveredési oldódással magyarázhatók. Ide tartozik az előzőektől eltérő mennyezeti sík is. Főteleszakadás esetén szintén fent láthatók a néhol előforduló egérekarnok is. Felmagasodó részekben felfelé áramló melegebb víz v. buborékok mennyezeti karokat, buborék-csőveket, áramlási csőveket hozhatnak létre. Vitatott a barlangi karrok keletkezése is, amik szintén előfordulhatnak az üreg főtéje körül.

Mennyezeti sík: az üreg főtéje (Földvári-bg.) v. a főté egyes részei ill. az oldódásos szinlővályúk felső oldala a kőzet rétegzettségétől függetlenül teljesen vízszintes sík. Többnyire hidegvizes barlangokban figyelhető meg, de van a Ferenc-hegyi-bg.-ban is. Képződése az állandóan azonos magasságban levő vízszint oldóhatásával magyarázható. Nagyon szép példa a Baradla-bg. Retek-ága.

Mennyezeti tölcser: a főtén levő (általában) hosszszanti repedés mellett kialakuló oldásos forma. 20–50 cm széles, hosszúsága ennek többszöröse, magassága több m. Teteje általában félgömbömszerűen, hirtelen záródik. A járat hosszszanti repedése mentén gyakran több helyezkedik el egymás mellett, emlékeztetve egy nagy kesztyű belsejére. Kialakulása a repedésből az üreget kitöltő vízbe áramló víz keveredési oldásos hatására történik (Szenthe I. 1984). Hideg- és melegvizes barlangokban is van.

Merokarszt: → *félkarszt*.

“Mesterséges barlang” (művirág, műfogsor, Mű-egyetem): pincéket, puha kőzetbe vájt “barlanglakásokat”, néhol régi bányajáratokat v. más, emberi tevékenység által létrejött kisebb-nagyobb üregeket a helyi emberek barlangként emlegetnek. Ezeknek vizsgálat és nyilvántartásba vétele (barlangkataszter) szintén fontos, mert régi irodalmi hivatkozásokban szerepelhetnek. Sőt, országos jelentőségű, fokozottan védett értéké is lehetnek, mint a Budai-Vár-bg. több km-es mesterséges üreghálózata.

Mész kiválás: CaCO₃-anyagú → *kiválás*.

Mész kő: olyan kőzet, amelynek 60 %-nál nagyobb a CaCO₃-tartalma. Szerves eredetű; különböző állatok és növények vázanyagának összecementeződéséből keletkezett. Tartalmazhat még agyagot, kvarcot, szulfidokat és szilikátokat is. GEO.

Mészkrém: → *hegyi tej*.

Mészpát: → *kalcit*.

Mész tufa: a → *forrásmész kő* hibás elnevezése. Gyakran így nevezik a → *cseppkőgátakat* is.

“Mésztufabarlang”: → *forrásmészkőbarlang* (pl. Anna-bg.).

Mésztufagát: helytelen elnevezés a → *forrásmészkő-gátra* és a → *cseppkőgátra*.

Metamorfózis (görög: átalakulás): a kőzetek ásványi állományának átalakulása a földkéregben a nyomás és hőmérséklet változásai miatt, a kristályos állapot és az átlagos kémiai összetétel fenntartásával. FÖFE.

Metamorf kőzet: → *átalakult kőzet*.

Mikroklíma (mikro = kicsi, klíma = éghajlat): ki-sebb, zárt v. részben zárt légterű helyek környezettől eltérő éghajlata, “környezetéghajlat”; → *éghajlat*.

“Mikrotetaráta” (magyar nevet kellene csinálni rá!): legtöbbször lapos cseppkőlefolyások oldalán, néhol tömegesen előforduló néhány cm széles apró gátak, melyeknek medencéjében szegfűkalcit is lehet. A cseppkőfelületen lefolyó víz hullámai miatt kelet-keznek.

Mineralógia (latin–görög: mineralosz = ásvány, lo-gosz = tan, tudomány): → *ásványtan*.

Mogote: a Ny-indiai-szigetéről származó kifejezés a trópusi karsztvidékeken előforduló torony v. kúp ala-kú magányos hegyekre, amelyek meredeken maga-sodnak a folyósíkságok fölé. FÖFE. → *kúpkarszt*.

Monomirelakus kőzet (mono = egy, mineralosz = ásvány): → *egyásványos kőzet*.

Montmilch (latin–német: hegyi tej): → *hegyi tej*.

Morfológia (görög: morfé = alak, logosz = tan, tudomány): → *alaktan*.

Murva: főleg a nagyméretű ásványokból álló kőzetek aprózódási terméke. 2–50 mm átmérőjű sarkos szemcsékből álló anyag. Gyakori a Dunántúlon levő dolo-mitok hévizes hatásra történő ~-sodása, ill. a gránit hőtágulással eredetű felszíni aprózódása.

“Negatív cseppkő”: a → *cseppkőcsésze* nagyon hely-telen elnevezése Lénárt L. műveiben.

Nemkarsztos terület: a szárazföld azon része, ahol nem karbonátos kőzet van a felszínen. ~ a fedett karszt is.

Nem önálló karszt: az a karsztosodó közettömeg, ami nemkarbonátos kőzet mellett helyezkedik el. Ja-kucs L. szerint elnevezése B-típusú karszt.(2.1.ábra).

Nyakkendős cseppkő: → *cseppkőgallér*.

Nyelő: → *víznyelő*.

Nyílt karszt: → *fedetlen karszt*.

Nyomási varrat (sztilolit): szabálytalan fogú “cipzár” metszetű réteghatár, főleg mészkőben. A fogak hossza néhány mm–cm. A kőzetet érő nagyobb rétegterhelés hatására a rétegfelületen levő agyag mellett oldódás történik, ez hozza létre a zegzugos felületet.

Odor: népi elnevezés kisebb ürege (pl. Odor-vár).

Odú: kisebb, néhány m–néhányszor 10 m-es, egy-szerű alaprajzú száraz barlangüreg népi elnevezése (pl. Odvas-kő).

Oldásbarázda (alveola, barázdás karr, kannelura, karrbarázda): csupasz mészkőfelületeken lejtésirány-ban kioldódott néhány cm széles és mély vályúk. Szelvényük gyakran V-alakú, hosszuk több m is lehet. A lecsorgó

esővíz oldja ki őket, de néha barlangi felületeken is előfordulnak (barlangi karr), ahol képződé-sük kérdéses. Trópuson több mély árkokká fejlődhetnek.

Oldásformák: a szénsavas víz karbonátos kőzetekben különböző, cm–m nagyságú alakokat old. Ezekből következtetni lehet az oldódás körülményeire is. Víz alatt minden irányban mélyülhet a forma, itt első-sorban a kőzet egyenetlenségei (rétegzettség, törési sík-ok) befolyásolják az oldódás alakját. Hasonló, de nem annyira határozott a talaj alatti karrosodás formáinak. A légtérben levő sziklafelszíneken a nehézségi erő hatására lecsorgó víz old árkokat.

Oldási maradék: a kőzet oldódása során visszamaradó anyagok. Barlangban általában az üreg alján halmozódnak fel, de patakos barlangoknál a behordott anyaghoz képest kis mennyiségűek. Főleg agyagásványok, tűzkő darabkák, ill. kipreparálódott ősmaradványok, telérek.

Oldási vályú: → *oldásbarázda*.

Oldásos színváltozás: patakos barlangfolyosó falában vízszintesen húzódnak, több 10–100 m hosszú, 20–50 cm széles és mély beöblösödés. Gyakran csak a járat egyik oldalán található meg, és a barlang különböző részein nem azonos szinten van. A kőzet felszínét gyakran hullámkagylók tagolják, és a vályú felső fala lehet vízszintes sík is. Előfordulása nagyobb barlangágak találkozásának utáni részen jellemző, sokszor egymás fölött több is kialakult. A különböző összetételű vizek keveredése miatt oldékonyabb lesz a patak, és a falfelületbe hosszú mélyedés képződik.

Omladék: leszakadással áthalmazott kőzetanyag. Az egyes darabok mérete nagyon különböző, éleik és sarkaik nincsenek lekopva. Általában meredek tektonikus síkok találkozásánál alakul ki, ha ott nagyobb oldódik.

Omlás: fizikai úton, kőzetmozgással és aprózódással történő üregátalakulás. Az elsődleges (oldással kialakult) járat főtéje v. oldala a repedezett helyeken leszakadhat, így a szelvény is változik. Az üreg alakja általában szögletes lesz, a sík felületek tektonikus síkok v. rétegfelületek. A leomlott anyag térfogata nagyobb, mint eredeti helyzetében, ezért, ha nincs elszállítódás, az omlás feljebb terjedése során teljesen kitöltődhet az üreg.(2.16.ábra).

Oszlop: → *cseppkőoszlop*.(2.15.ábra).

Önálló karszt: olyan karbonátos kőzettömeg, aminek vízrendszeréhez nemkarsztos területről származó víz nem keveredik. Jakucs L. elnevezése A-típusú karszt. Általában a környezetéből kiemelkedő hegytömeg.(2.1.ábra).

Ördöglyuk: népi elnevezés, amit bonyolult alaprajzú v. mély barlangra (esetleg víznyelőre) alkalmaznak.

Ördögszántás: a talaj alatti karrosodással tagolttá vált, majd felszínre került kőzetfelszín népi elnevezése.

Örökfagy-karszt (permafrost): a hideg éghajlatú területeken (sarkvidék, magashegység) nyáron csak néhány cm–m mélységig olvad fel a talajfagy. Ez alatt a réteg alatt több 10–100 m mélységig fagyott a föld (permafrost). A karbonátos kőzetek csak akkor tudnak oldódni, ha cseppfolyós oldószer (víz) áramlik rajtuk. Így ezen a területen csak a felszíni rétegben történik karsztosodás, különleges formákat hozva létre (amikről többet még nem tudok).(2.19 és 2.24.ábra).

Örvényüstök (evorziós üstök): vízesések, állandó örvények, gleccsermalmok által mozgatott homok- és kőzetcsémák által, a meder sziklás aljába vájt kör szelvényű, több méteres mélyedések.

Őskarszt (paleokarszt): minden olyan karsztosodás, ami a karbonátos kőzettömeg mai lepusztulási viszonyaitól eltérő, régebbi viszonyok között jött létre. Az üregrendszereiben gyakran ma is patak folyik, de most más folyamatok történnek (pl. Baradla-bg.). Mo.-on legjelentősebb a kréta vége felé történt nagy-méretű trópusi lepusztulás, aminek felszíni mélyedéseiben gyakran iparilag hasznosítható ércfelhalmozódás is van (bauxit, mangánérc).

Őslénytan (paleontológia): a földtörténet során élt állatok, növények életével, ezeknek nyomaival, elterjedésével, stb. foglalkozó tudomány. A barlangok mint üledékcsapdák jelentős állati leleteket tartalmazhatnak.

Ósmaradvány (fosszília, kövület): a földtörténeti múltban élt állatok, növények maradványainak és nyomainak összefoglaló neve.

Összefüggés-térkép: a barlangok (földtani) vizsgálatainak legjobban áttekinthető bemutatási formája. Az egymáshoz tartozó jelenségeket azonos térképlapon ábrázolva láthatóvá válik a köztük levő térbeli összefüggés, sőt a még feltáratlan járatokban várható dolgokra is következtetni lehet (pl. nagyobb törésvonalak és omladékzónák összefüggése). Még → *szaktérkép*.

Összefüggésvizsgálat: leggyakoribb fajtája a víz-nyomjelzés, ami a víznyelők és a hozzájuk tartozó karsztforrás közti összeköttetés kimutatását szolgálja.

Pad, pados rétegzettség: → *réteg*.

“Padlófűtés”: hévizes üregeknél előforduló jelenség. A barlang alsó részénél levő meleg víz miatt erős hőkülönbség lép fel a járatok alsó és felső része között, ami belső légáramlást okoz. Ennek hatására fent páralecsapódásos oldódás gömbfülkéket hoz létre, a lecsorgó oldott anyag a lenti párolgás miatt a falakon és főleg az aljzaton borsókó alakban válik ki. (Szempló-modell, Kraus S. 1993.)

Pajzscseppkő: (cseppkőpajzs): → *dobcseppkő*.

Paleo- (görög: paleiosz = régi): szóösszetételek elő-tagjaként: ős-.

Paleokarszt: → *őskarszt*.

Paleontológia (görög: paleiosz = ős-, on, ontosz = élőlény, logosz = tan, tudomány): → *őslényt*.

Pálmafacseppkő (bambuscseppkő, rúdcseppkő): az állócseppkövek egyik formája, amelynek átmérője nem nagy (10–20 cm) és vastagsága végig közel azonos. Magassága több m is lehet. Képződése a magasból ritkán cseppenő víz szétfroccsenése miatt történik, mert így csak felfelé növekszik, a rajta végigcsorgó vízből már nincs kiválás.

Parakarszt (görög: para = melletti): ?

Páralecsapódás (kondenzáció): a levegőben levő víz-molekulák hűvösebb felületeken lecsapódnak, és a jelenlevő CO₂ segítségével oldóképessé válnak. Ez a magyarázata a barlang hidegpontjának környékén gyakori erősen oldott falfelületeknek. Egyes gömbfülkék kialakulása is így történik (Müller P. 1974).

Párkány: a barlang falán közel vízszintesen húzódó kiemelkedés. Gyakran kevésbé oldódó közetréteg v. cementált üledék, cseppkőkiválás alkotja.

Patak gyöngy: → *barlangi gyöngy*.

Patakos barlang: olyan üregrendszer, amiben állandóan v. időszakosan vízfolyás van. Ez általában a felszíni nemkarsztos területről víznyelőn át érkezik a barlangba, ahonnan karsztforráson át távozik.

Periglaciális (görög: peri- = körül, mellett; latin: glacialisz = jég mozgásával kapcsolatos): → jégkör-nyéki felszínalakzatok.

Permafrost (?): → *örökfagy-karszt*.

Permeábilis:

Pest: a barlang neve a szláv nyelvekből átvett formában (Büdös-pest).

Pizolit (latin: pisum = borsó, görög: lithosz = kő): → *borsókó*.

Planina (szerb–horvát: síkság, mező): katlanszerű v. kád alakú mélyedés karsztvidékeken, hosszúkás, minden oldalról zárt süllyedék, lapos völgytalppal és több-bé-kevésbé meredek lejtőkkel, amelyek élesen válnak el a talptól. A legnagyobb ~-k több száz km² terü-leltűek. FÖFE. Karsztos területeken előforduló na-gyobb medence.

Poliminerális kőzet (poli = sok, mineralos = ás-vány): → *kőzet*.

Ponor (szerb–horvát: víznyelő): → *víznyelő*.

Posztgenetikus (latin: post = után, genesis = szüle-tés): azoknak az üregeknek összefoglaló neve, amik a kőzet kialakulása után képződtek.

Preformált (latin: pre = előre, forma = alak): a köze-tek oldódása a törési síkok mentén (ritkán a réteg-lapok síkjában) kezdődik meg, amelyek lehetővé te-szik a víz áramlását. A legtöbb barlangjáratban meg-található a kialakulását meghatározó sík vonala. Az üregrendszer alaprajzán (is) kijelölhető törésirányok a további feltárások miatt érdekesek.

Profil (francia: arcél, az arc oldalnézete): → *szel-vény*.

Pseudokarszt (görög: pseudo = ál-): → *álkarszt*.

Rácskarr: a hasadékkarr egyik fajtája. A kőzetrések egymással azonos szöget bezáró hálózata a talaj alatt egyre jobban kioldódik, majd a talaj lemosódása miatt felszínre kerül a kialakult cm–dm széles, több m mély hasadékok rendszere.

Radioaktivitás:

Rányelő: olyan víznyelő, amely egy alatta húzódó, távolabbról eredő barlangi ág mennyezetébe torkollik (Jakucs L.).

Ravaszyuk: a víznyelő egyik népi elnevezése.

Recens (latin: új, fiatal): a jelenkor élőlényeiének és jelenségeinek megkülönböztető jelzője. Ellentéte a fosszilis.

Régészet (archeológia): az emberiség történeti múlt-ját a fent maradt tárgyi emlékek alapján kutató tudo-mány. UMA. Régészeti lelet minden, az emberrel kapcsolatos régi tárgy, anyag és nyom, elváltozás. Ré-gész az emberi történeti múltjának emlékeit kutató és vizsgáló szakember.

Rendzina (lengyel: ?) mészkő- v. dolomit-alrétegen kialakult 20–25 cm termőrétegű humuszos talaj, amelyen sok szerves anyagot szolgáltató növényzet telepedett meg. IDE. Színe általában sötétbarna-fekete, morzsalékony, porózus.

Réteg, rétegzettség: üledékes anyagokra jellemző ki-fejezés. Változatlan környezeti feltételek mellett ke-letkező (leülepedő v. kiváló) anyagtömeg, aminek ki-terjedése mm-től több km-ig lehet, ill. változhat. A képződés során bekövetkezett változást az anyag egy-ségét megszakító réteglap jelzi. A rétegzettség külön-böző típusai az üledékes kőzetekre és a barlangi kitöl-tésekre is jellemzőek, de rétegzett a kiválások több-sége is.

Rétegefej: a dőlt rétegek földfelszín alól kiálló része. Gyakran → *réteglépcsőket* alkotnak.

Réteg(határ) menti barlang: erősen különböző tulaj-donságú kőzetek határa mentén kialakult üregrend-szer (pl. Cserszegtomaji-kútbg., Bátoribg., Meteorbg.). Általában a karbonátos és valamilyen állékony, de vízzáró kőzet érintkezésénél szokott képződni. Az üregesedés a karbonátos anyagban történik, de a nem-karbonátos kőzetbe is felharapódzhat a barlang. Elő-fordul, hogy a karbonátos tömegben belül bizonyos ré-tegcsoportokban alakul ki a barlang (pl. Budai-hg. eocén mészkőben levő rendszerei v. az Alba Regia-bg.).

Réteglap: a réteg alsó és felső felülete.

Réteglap menti barlang: → *réteghatár menti barlang*.

Réteglépcső (kueszta): tereplépcső, ami a különböző mállékonyságú rétegek lepusztulásakor alakul ki. Az ellenállóbb rétegek alkotják a meredekebb, a könny-nyebben mállók a laposabb lejtőt. A meredekre állított rétegcsoport állékonyabb rétegeiből rétegbordák jönnek létre (pl. Bükk-hg.: Szinva-völgy).

Rétegsor: az egymást követő lerakódások (kiválások) sorrendje.

Rétegszínlő: a különböző oldhatóságú kőzetrétegek illetve a rétegek különböző részei az üregesedés során elkülönülnek. Ha a járat a kőzet csapásirányát követi, akkor m–10 m hosszan közel vízszintes kiemelkedések és bemélyedések alakulnak ki. Magasságuk (szélességük) a kőzet rétegzettségével megegyezően néhány cm-től m-ig terjedhet, mélységük hasonló nagyságrendű. Gyakoriak az erősen változó agyagtartalmú eocén mészkőben kioldott budai barlangokban.

Rétegzettség: → *réteg*.

Retekcseppkő: a függőcseppkövek egyik fajtája. A cm vastag függőcseppkő felső végénél 2–5 (–10) cm átmérőjűre van duzzadva, ez azonban nem v. alig ér a főtéhez. A "reték" belseje általában sugarasan rostos, üreges. Külső felülete a cseppkőhöz hasonlóan 5–8 mm vastagon tömör, kívül síma, többnyire fehér. Képződése erősen vitatott. A Baradla-bg. Retek-ága ezekről kapta a nevét.

Réticseppkő (talajborsókő): felszíni kőzettörmelék darabjainak alsó oldalán látható, fehér, sárga színű mészkiválás. Vékonyan rétegzett, felülete 1–3 mm-es gömböcskékkel tagolt. A kiválás néhány mm vastag. A csapadék által feloldott mészsanyag kiválásából keletkezik, elsősorban a víz elpárolgásával, esetleg kifagyásával.

Réti mészkő (tavi kréta): az összes olyan jelenkori mészfeldúsulás népies megnevezése, ami a felszínen, a talajban, tavakban v. lápokban képződött. FÖFE.

Riolit (görög: rhein = folyani, lithosz = kő): vulkáni kőzet, ami vegyi összetételében a gránitnak felel meg. Világos színű, fehér, sárgásfehér, gyakran porózus. Mo-n a Dél-Bükkben és a Zempléni-hg.-ben fordul elő.

Rogyott dolina: a beszakadás helytelen régebbi elnevezése. Abból a feltevésből kapta a nevét, hogy a töbrök és töbrösorok barlangjáratok beszakadásával keletkeztek.

Rókalyuk: kisnyílású, rendszerint vízszintesen hala-dó, keskeny, alacsony barlang. TUR. Több bejárata van.

Rombarlang: → *barlangrom*.

Romos karr: mállástermékekből kiemelkedő korrodált mészkőbörök (Karszt és Barlang 1966/2 p. 70.).

Roncsbarlang: → *barlangrom*.

Rovátkák: → *oldásbarázda*.

Rúdcseppkő: → *pálmafacseppkő*.

Scallops (angol: = kagylóhéj, fésűskagyló): → *hul-lámkagyló*.

Sekélykarszt: a karszt tömeg karsztvízszint alatti ré-szének felső sávja, amiben a felszínről bejutó víz áramlik a forrás felé. Közben keveredési oldás miatt üregesedés történik benne. Jakucs L. lencsezónának nevezi.

Sóder (német = folyami kavics): → *kavicsos homok*.

Sókarszt: a sókőzetek (kősó, gipsz) felszínközeli előfordulásain a vízben jól oldódó anyagban karsztokra jellemző felszíni formák, esetleg üregek alakulnak ki.

Sóközet (evaporit): tengervíz v. szárazföldi vizek be-párolódása során keletkezett üledékes kőzetek. Víz-ben jól oldódnak, ezért felszínre kerülve sókarszt alakul ki rajtuk. Leggyakoribb a kősó és a gipsz elő-fordulása.

Soros töbör :→ *töbör*.

Súlypát: → *barit*.

Szakadék: függőleges falú, általában egyenesen futó mélyedés, ami többnyire a kőzetmegek elmozdulá-sakor keletkezik, majd omlással tágul. Hossza bar-langban néhány m-től száz m-ig terjed, szélessége m-tíz m-es nagyságú, mélysége többnyire szintén ekko-ra. (Felszínen lényegesen nagyobbak is vannak.) Ki-sebb, de hasonló a hasadék, nagyobb a kanyon. Ha felszíni vízfolyás mély, sziklás mederben folyik, szur-doknak nevezik.

Szakadékdolina: hosszúkás alakú, nagyméretű fel-színi beszakadás.

Szaktérkép (tematikus térkép): többnyire a barlang alaprajza, kiegészítve valamilyen vizsgálatok, megfi-gyelések eredményeivel, pl. cseppkőmedencék v. ol-dáscsövek előfordulási pontjai.(5.7.ábra).

Szálban álló kőzet: eredeti helyzetben, a kőzetmegek egészével összefüggő állapotban levő kőzetfelszín. Barlangi körülmények között sokszor nehéz megál-lapítani egy tömbről, hogy kimozdult v. eredeti he-lyen van-e (pl. omladékzóna nagyobb tömbjei).

Szálkő: → *szálban álló kőzet*.

Szalmacseppkő (cérnacseppkő, makaróni): mennye-zetről függő, egyenletes vastagságú, 8–10 mm átmé-rőjű cseppkő, ami néhány cm-től akár m-es hosszú-ságú is lehet. Színe legtöbbször fehér, gyakran cso-portosan fordul elő. Képződése során vízutánpótlás csak a középben levő, 3–5 mm átmérőjű csőben tör-ténik, kívülről nem folyik rá víz, ezért nem vasta-godik meg, csak lefelé fejlődik. Ritkán elgörbült pél-dányok is előfordulnak.

(Bg-i)szappan: kenhető puhaságúra mállott kőzet egyes barlangok falfelületén, Mo.: Beremendi-kris-tálybg., Nagyharsányi-bg.).

Száradási repedés (NEM szeptária!): az agyag-üledékek többsége száradáskor összezsugorodik és megrepedezik. A kialakuló hasadékok mm–cm szé-lesek és mélyek. Az általuk határolt cm^2 – dm^2 ($-\text{m}^2$) területű sokszögek szélei gyakran felhajlanak. A ~-t a későbbi mészkiválás kitöltheti, az így megőrzött for-mák bizonyítják, hogy az üreg egykor kiszáradt.

Szárazvölgy (aszóvölgy): karsztos területen előfor-duló szabályos alakú völgy, amiben azonban víz sosem folyik, így alján patakmeder sincs. Egyes vélemények szerint kialakulása idején a karsztvízszint még a völgytalp szintjén volt, de azóta mélyebbre került.

Szarukő: → *tűzkő*.

Szediment, szedimentáció (latin elemekből): → *üle-dék, üledékképződés*.

Szegfűkalcit (emeletes kalcit): a cseppkőmedencék belső felületét borító kiválás. A néhány mm-es szka-lenoédes kristályok gyakran cm-es gömbölyded cso-mókban állnak, oldallapjaik felületéről tizedmm-es apró kristályok nőnek ki. Különlegesség az Esztra-mos-hegy, ahonnan 4–5 cm-es példányok is előke-rültek.(5.22.ábra).

Szelektív (latin: seligere = kiválasztani): → *válogató lepusztulás*.

Szélfújta cseppkő: → *elgörbült cseppkő*.

“Szélkő”: → *anemolit*.

Szellemkaros szelvény: különböző anyagú rétegek-ben kialakuló üregesedés során a különösen oldékony v. puha kőzetrétegekben lényegesen szélesebb lesz a járat.(4.21.ábra).

Szellőző cső: → *barlangi perem* (Nagyharsányi-bg.).

Szelvény (profil, metszet): általában függőleges sík mentén “elvágyva” ábrázolt barlangjárat körvonala. Leggyakoribb a járatok hossz tengelyére merőleges irányban felmért kereszt-szelvény, ami földtani vizsgálatok céljára nélkülözhetetlen. A járatot hosszában, általában többször megtört függőleges sík mentén ábrázoló hossz-szelvény a barlangjárás számára lehet hasznos. Az egész üregrendszert azonos irányban átvágó nagyszelvényt a többiből lehet összeállítani.(5.3.ábra).

Szén-dioxid (CO₂): színtelen, enyhén savanyú ízű és szagú gáz. A szerves anyagok bomlásakor, égésekor, élőlények légzése során is keletkezik. A légkörben átlagosan 0,03 %-ban található, míg a hazai erdők talajában 3 %-nyi is lehet belőle. A csapadékvízben elnyelődve szénsav keletkezik, ami a karbonátokat jól oldja.

Szenilis barlang:

Szenote: → *cenote*.

Szénsav (H₂CO₃): csak híg vizes oldatban ismert gyenge sav, a szén-dioxid vízben történő oldásakor keletkezik. A karbonátos kőzeteket oldja, létrehozva ezzel a karsztosodás folyamatát.

Szerves eredetű barlangi kitöltés: a kitöltések azon csoportja, aminek anyaga v. behordó hatása élőlényekhez kötődik. Leggyakoribb a denevérek ürüléke, a guanó. Az anyagoknak sokszor nagy tudományos értéke van (öslénytan, régészet).

Szifon (görög: siphon = cső): olyan barlangjárat, amelyiknek mélyedésében víz van, és a fötte ebbe bele-merül. Lehet állandó v. időszakos, sőt beszélnek agyag-ról, sóder-ról is, ha a mélyedést a nevezett üledék teljesen kitöltötte.

Szifonkerülő járat: a vízzel teljesen kitöltött járat-szakaszt fölfelé v. oldalirányban megkerülő barlang-ág. Többnyire jóval magasabban helyezkedik el, és agyagos bevonata van a nagyobb áradások során lera-kokódott hordaléktól.

Szigethegy, szigethegyes karszt:

Szikla: összefüggő, nagyobb kőtömeg.

Sziklaeresz: felszíni sziklaforma, néhány m-nyire kinyúló, közel vízszintes rész, ami csapadéktól v. a napsütéstől megvédi az alatta levő bemélyedést. Régészeti lelőhelyként fontos lehet.

Sziklakapu, sziklahíd: néhány m–néhányszor 10 m nagyságú barlangroncsok. Alakjukat a nevük jól kifejezi. Jónéhány van belőlük a Bükk-hg.-ben (Hevesi A. 1986), de a Budai-hg.-ben (Apáthi-szikla: Kő-kapu) és a Pilis-hg.-ben (Pilis-hegy: Vas-kapu) is előfordul.

Sziklaüreg: néhány m-es bemélyedés sziklafalban. Lehet barlangroncs, de többnyire kifagyásos v. tektonikus eredetű.

Szilvamag-szelvény: kőzethasadék (v. réteghatár) víz alatti tágulásával kialakuló járatforma, aminek szélső részei folyamatos elkeskenyedésével végződ-nek. Csak olyan barlangban alakul ki, ill. marad meg, ahol semmi szilárd hordalék nincs. Mo.-on leg-jellemzőbb a Kossuth-bg. egyes részein.

Szingenetikus (görög: szyn = együtt, geneszisz = ke-letkezés): a befoglaló kőzettel egyszerre keletkezett üregekre használt kifejezés. Ilyen a forrásmész-kőben kialakuló üreg (pl. Anna-bg.) v. lávacsatorna-barlang és a kristálypince. A barlangok döntő többsége a kő-zet keletkezése után keletkezett, azaz utólagos (poszt-genetikus).

Szinlő: vízszintesen elhelyezkedő bemélyedés v. kie-melkedés. Bemélyedő pl. az oldásos szinlővályú, kie-melkedő a rétegszinlő v. cseppkőszinlő. Függőleges kiterjedésük néhány cm–dm, míg hosszúságuk több 10 m is lehet.

Szinlővályú: → *oldásos szinlővályú.*

Szivornya, szivornyarendszer: Jósvafő mellett, a To-honya- és a Lófej-források vízhozama a csapadéktól függetlenül hirtelen (percek alatt) rendkívül megnö-vekszik, majd újra lecsökken. Megállapították, hogy vízzáró környezetben kialakult vízrendszerről van szó, amiben egy nagyobb tárolótérből egy bizonyos vízszint elérése után az egész vízmennyiség hirtelen lefolyik. Ugyanezen elven működik a WC-tartály.

Szoknyás cseppkő: → *bocskoros cseppkő.*

Szökőkorrás (gejzír): szakaszosan, kitérésekkel mű-ködő forróvízfeltörés. Vulkáni területeken fordul elő, gyakran csoportosan. Tágabb értelemben így nevez-nek minden köpködő, időszakosan kitérő forrást. Kö-rülötte gyakran kúpszerű anyagkiválás van (forrás-kúp).

Szpeleogenetika (görög: szpelo = barlang, genesisz = keletkezés): → *barlangképződés.*

Szpeleológia (görög: szpeleo = barlang, logosz = tan, tudomány): → *barlangtan.*

Sztalagmit (görög: sztalagmosz = csepp): → *álló-cseppkő.*

Sztalagnát (görög: sztalagmosz = csepp): → *csepp-kőoszlop.*

Sztalaktit (görög: sztalaktosz = csepegő): → *függő-cseppkő.*

Sztilolit (görög: oszlopfő): → *nyomási varrat.*

Szurdok(völgy): mély, keskeny völgy, aminek oldalai sziklásak, közel függőlegesek. Általában víz folyik benne, mészkőterületeken viszonylag gyakori. Neve-zik szakadéknak is.

Talaj: a földkéregnek a felszínen létrejött, élőlényeket és sok más szerves anyagot tartalmazó laza mállási terméke. A benne élő nagyszámú lebontó szervezet életműködése miatt általában sok benne a CO₂-gáz (3–5 % is lehet). Ez az átszivárgó csapadékban felol-dódva megnöveli a karbonátok oldódását, így a karsztosodásban is jelentős (talaj alatti karr).

Talaj alatti karr: a talajlégkör CO₂-jével dúsult csa-padékvíz oldja a karbonátos kőzeteket. Ez a talaj/kőzet-határon lejátszódó folyamat jellegzetes ol-dásformákat hoz létre, amik a talaj eltávolodása (pl. erdőirtás miatti lemosódás) után felszínre kerülve láthatóvá válnak. A mi éghajlati viszonyainknál ez 20–50 cm átmérőjű legömbölyödéseket, 1–10 (–50) cm széles és néhányszor 10 cm mély barázdákat je-lent. Felszínre kerülve ezt nevezik ördögszántásnak. A fák gyökereinél levő szerves savak hatására 5–10 cm átmérőjű, m-es mélységű, szabályos kör kereszt-metszetű lyukak is keletkeznek (gyökérrarr).

Talajborsókő: → *réticseppkő.*

Talajlégkör: a talaj pórusaiban levő gáz, amiben általában több a vízgőz és a szén-dioxid gáz. Össze-tétele évszaktól, napszaktól, hőmérséklettől, csapa-déktól stb. függően erősen változó.

Talajvíz: a talaj felszíne alatt található első állandó jellegű, egész évben ki nem apadó víztartalék. A ne-hézségi erő hatására ereszkedő jellegű mozgást végez, összefüggő víztömegként a tározó porózus közegében áramlik. GEO. A karbonátos kőzetben levő ~-et karsztvíznek nevezik.

Tál alakú töbör (dolina): → *töbör.*

Talpasvölgy: → *völgy.*

Tányéros cseppkő:

Tavasbarlang: olyan üregrendszer, aminek nagy részén nyílt tükrű állóvíz található (Tapolcai--).

Tavi kiválások: barlangi tóból kiváló mészsanyag for-mái. → *állóvízi kiválások*.

Tavikréta: → *rétimész*.

“**Tavirózsa**”: az állóvízi kiválások egyike, a csepp-kőgallér különleges esete. Ha a cseppkőmedencében összegyűlő víz éppen egy állócseppkő v. kődarab te-tejéig ér, a vízszínen kiváló kalcitkristályok 10–50 cm átmérőjű tányér alakban veszik azt körül.

Tektonika (görög: tektonikosz = építészeti): → *föld-kéreg-szerkezet*.

Tektonikus eredetű barlang: a földkéreg mozgásai közben létrejött üreg, többnyire hasadék, amit későbbi vízhatás nem, v. csak jelentéktelen mértékben változtatott.

Tektonikus preformáció:

Telér: a kőzet tektonikus eredetű réseit kitöltő anyag. Hossza és szélessége több m—több száz m, míg vastagsága mm—m-es nagyságrendű szokott lenni. Mészekben leggyakoribb a kalcit telér, ami oldódásos üregképződéskor körüloldódva benyúlik az üregbe.

Terasz (francia: terrasse = erkély): → *folyóterasz*.

(Barlang)terem: nagyjából vízszintesen húzódnak üregesedések, amelynek minden mérete nagyobb, mint a feléje vezető járatoké. Keletkezhet járatok, törésvonalak találkozásánál, két szomszédos járat válaszfalának leomlásával, oldódásos üreg mennyezetének v. oldala-lának beomlásával. BAK.

Termálkarszt: → *melegvízes karszt*.

Termálvíz (görög: thermosz = meleg, hő): → *hév-forrás*.

Termokarszt: → *örökfagy-karszt*.

Terra rossa (olasz: vörös föld): → *vörös föld*.

Tetaráta (maori: tetaratta = forrásmész (gát)): víz-folyás medrében keresztben képződő gát a kiváló mészkőanyagból. Barlangon belül → *cseppkőgát*, a forrás után forrásmész (gát) képződhet (nem mésztufagát).

Tó: legalább több m²-es nyílt vízfelület, ahol a víz áramlási sebessége nagyon kicsi. A víz sebessége annyira kicsi, hogy a lebegtetett hordalék (agyag) is le tud üledni. Dm–m-es vízmélységű. Lehet kiszélesedő v. elgátolt patakmeder, lehet szivárgó vízzel telt mélyedés, de lehet a karszt-víz-szint lefolyás nélküli, alulról felemelkedő víztömege is. Ha kiválások vannak benne, azok jellegzetes alakúak (→ *állóvízi kiválások*).

Toronykarszt: a trópusi karsztosodás során keletkező, közel függőleges falú, több száz m magas kőzet-kúp. A vízszintig lepusztult síkságon kanyargó folyók feloldják a leomló kőzetdarabokat, így a törmelék nem temeti el. Ahol mélyebben van a karsztvízszint, ott felhalmozódik a kőzettörmelék, és kúp-karszt alakul ki (→ *funglin*).

Többsávos kőzet (polimineralikus kőzet): → *kőzet*.

Többszintes barlang: → *emeletes barlang*.

Töbör (teber): néhány 10–néhány száz m átmérőjű, körben befelé lejtő oldallal körülvett, zárt felszíni bemélyedés. Mélysége néhány m–néhányszor 10 m szokott lenni. Metszete lehet szabályos v. aszimmetrikus, alján többnyire vízszintes felülettel. Alján esetleg nyíláshoz lejtő vízvezető árok van, ez a víznyelős ~.

Képződése a kőzetfelszín egyenetlen oldódása miatt indul meg, majd a mélyedésben felhalmozódó szerves anyag és a nedvesség miatt öngerjesztő folyamatként történik. A területre jellemző mélység elérése után az aljában felhalmozódott oldási maradék (főleg agyag) miatt már csak oldalirányban növekszik (2.21. ábra).

Töbörfészek: → *töbör sor*.

Töbör sor, töbörcsoport: az egymás után, egy látszólagos völgyvonalat követve elhelyezkedő néhány, néhányszor 10 db felszíni mélyedés. Mo.-on a Bükk-hg.-ben gyakoriak. Régi elképzelés szerint barlangjárat beszakadásával keletkezik, ez azonban nem valószínű. A vízzáró üledékekkel fedett karszton kialakuló völgyek egyre mélyülve elérik a karsztos kőzetet, és beszaladnak a felszín alatti üreghálózatba (Dénes Gy. 1971.). Ahogy a völgy egyre mélyül, mind előbb éri el a karbonátos felszínt, így végül az egykori völgy vonalát követő víznyelősor alakul ki. A ~ nem mind-egyik tagja víznyelő eredetű, a vízvezető mélyedések közötti völgyszakaszokban az egyenetlen talaj-felhalmozódás okozta különbségek miatt is létrejönnek töbrök.

Tölcser: kisméretű töbörhöz hasonló bemélyedések, melyeknek alján nyílás lehet. Régi, eltömődött és erősen feltöltődött víznyelők újraeledése esetén a kitöltő anyag mélybe távozásával alakul ki. Lehetséges bon-tási helyként lényeges.

Törés: a kőzettömeg folyamatosságát megszakító elválási felület. Ha a sík mentén oldalirányú elmozdulás történt, vető(sík), vetődés a neve. Ha csak az anyag folyamatossága szakad meg, közetrésről beszélünk. A ~ mentén lehetőség van a víz áramlására, ezért az üregképződés szempontjából fontos.

Törmelék: fizikai hatásokra felaprózódott szilárd anyag. Éles, sarkos, tehát nem koptatott, nem szállított anyag. Az egyes darabok cm-több 10 m közti méretűek lehetnek. A nagyobbak közti esetleg meglévő légtéres üreg az albarlang.(2.3.ábra).

Törmelékkeő (aglomerátum): izzó-forró állapotban egymásra hullott és összecementálódott vulkáni törmelékdarabokból álló kőzet. Lepusztulása során ki-sebb kimállásos, kifagyásos üregek könnyen kialakulnak benne.

Travertino (latin: lapis Tiburnum = tiburini kő után): → *forrásmészkeő*.

Trópus (görög: ?): az Egyenlítő körüli, állandóan magas hőmérsékletű övezet. Nagyobb részén sok a csapadék, így rendkívül gazdag az élővilága. Ezek a hatások együttesen erős kőzetlepusztulást okoznak, ami a karsztosodásban is különleges, jellegzetes formákat hoz létre.

Trópusi karszt: a karbonátos kőzetek trópusokon kialakuló lepusztulási formái és jelenségei. A gazdag élővilág okozta magas talajbéli CO₂-tartalom, párosulva a sok csapadékkal és magas hőmérséklettel, erős mélyképződést eredményez. A heves esők miatt nagy a felszíni lemosás, ami csupasz kőzetfelszíneket hoz létre, éles karrgerincek, karrtűk keletkeznek. A karbonátos kőzettömegek kúp- és toronykarsztokká tagozódnak (2.27. ábra).

Tufa (olasz): vulkáni porból keletkezett laza kőzet neve. A “mész-tufa” tehát hibás szóösszetétel! A forrásmészkeő név a jó, ill. a cseppkőgát.

“Tufa függöny”: trópusi karszt-kúp felszínén lefolyó vízből kiváló, laza szerkezetű “függőcseppkő”. A mi forrásmészkeővet lerakó vízeseink is gyakran hoznak létre a rajtuk élő növények segítségével függöny alakú kiválást, ami mögött üreg záródhat be (pl. Anna-bg.).

Tűzhányó (vulkán): a Föld mélyén levő izzó kőzet-olvadék (magma) felszínre lépésének helyén képződő hegy. (A feltörő izzó anyagot ekkor már lávának nevezik.)

Tűzkő (flint, kova, szarukő): karbonátos kőzetben előforduló SiO₂ anyagú kiválás. Néhány cm–dm nagyságú gumókat v. rétegeket alkot. Nagyon rossz oldhatósága miatt az üregesedés során kipreparálódik a falból, ill. az üreg aljára hullik. Nagy keménysége miatt az őskori emberek kőszerszámokat csináltak belőle. A középkorban szikrát csiholtak vele, innen ered az elnevezés is. Képződése: a tengeri mélyképződés során egyes esetekben elszaporodnak a kova-vázú élőlények (szivacsok, egyszéjtűek), és ezeknek vázanyaga is felhalmozódik. A mélytengerekben a lehulló CaCO₃ anyag feloldódik, csak a SiO₂ halmozódik fel, ez is egyik képződési típusa.

Vadózus víz (latin: vadosus = sekély): olyan felszín alatti víz – mindenekelőtt talajvíz – amely csapadék-víz beszivárgásából v. elnyelődéséből származik, és a víz körforgásában részt vesz. Ellentéte a juvenilis víz. FÖFE. Ha a víz áramlása karbonásos kőzetben történik, karsztvíznek hívják.

Vakakna: közel függőlegesen lefelé haladó barlang-járat, ami alul járhatatlanná válik kitöltés v. el-szűkülés miatt.

Vakjárat: hosszabb barlangág, amiből nem lehet to-vábbjutni a végén levő kitöltés v. elszűkülés miatt. Lényeges a térképen jelölni a járat végződésének módját. (5.33. ábra). A rövid ~ neve benyíló v. fülke.

Vakkürtő: felfelé vezető, közel függőleges járat, ami fölfelé záródik elszűkülő hasadékkal v. összeékelődött kitöltéssel (álföte). Néhány m-es, gyakran sor-ban egymás mellett elhelyezkedő ~-k fordulhatnak elő a keveredési oldással képződött járatokban.

Vakvölgy: felszíni kifolyás nélküli völgy, általában km-es hosszúsággal, (több)száz m-es szélességgel és néhányszor 10 m-es mélységgel. A benne néha csak időszakosan folyó víz felszín alatti járatba szalad be. Néha többsorral folytatódik.

Válogató lepusztulás (szelektív erózió, kipreparáló-dás): a lepusztító erőknek a különböző ásványok, kő-zetek, de még az azonos kőzetek és ásványok különböző rétegei, szemcséi is másképpen állnak ellen. Emiatt felszínük egyre tagoltabbá válik, mind a nagy-formák (hegyvonulatok, kiálló sziklabordák), mind a kisformák mérettartományában (kiálló telérek, ősma-radványok).

Vápa (lápa): lapos, füves fenekű, vízeres, meredek falakkal szegélyezett kisebb völgy. TUR.

Varázsvessző: kétágú fűz- v. mogyoróág, esetleg fémdrót(ok) v. fémcső, amely ásványi kincsek, különösen talajvíz felkutatására szolgál. A ~ kiterése fizikai, fiziológiai és lélektani okokkal magyarázható. FÖFE. Üregkutatásra is alkalmas (6.... ábra).

“**Vasvirág**”: → *bányavirág*.

Vaterit: a kalcit ritkább módosulata, a természetes karbonát-kiválásokban gyakran keletkezik, de hama-roosan aragonittá, még inkább kalcittá kristályosodik át (Koch S.–Sztrókay K. I.).

Vaucluse (ejtsd: voklúz; francia: egy forrás neve): állandó, felszálló vizű karsztforrás. Nevét a francia Kis-Alpokban, a Mt. Ventaux lábánál feltörő ~-forrástól kapta, amelynek vízhozama 55–120 m³ má-sodpercenként. GEO.

Vető, vetődés: közettömegek tektonikus sík mentén történő elmozdulásával létrejövő felület. Kiterjedése több m-től több km-ig terjedhet, az elmozdulás sáv-jában néha törmelékesedéssel (vetőbreccsa).

Vetőbreccsa (dörzsbreccsa): közettömegek elmozdulásakor a csúszási sík (vető) mentén gyakran kialakuló közettörmelék. A cm–dm nagyságú éles-sarkos kőzetdarabok helyzete nagyon különböző, szélük a súrlódási hőtől esetleg átalakul, elszíneződik. A darabok közti hézagokat legtöbbször utólagos kiválás tölti ki.

Vetőtükrő (harnis): a közettömegek vető menti elmozdulásakor létrejövő, gyakran fényes, az elmozdulás irányában jellegzetesen karcolt felület (4.14. ábra).

Vetőzóna: a tektonikus mozgások során a közettömegek többnyire nem egyetlen felület mentén mozdulnak el, hanem több, egymással többé-kevésbé párhuzamos síkban. A síkok egymástól néhány cm-re–m-nyire vannak, a köztük levő kőzetanyag többnyire összetöredezik, vetőbreccsává alakul.

Visszafolyó: a → *víznyelő* egyik népi elnevezése.

Visszaoldódás: a víz- és légmozgás változásával a már kivált anyagok újra oldódni kezhetnek. A változás oka a beszivárgás sebességének, a bejutó vizek összetételének változása, amit a növényzet változása (erdőirtás,

éghajlatváltozás, stb.) okozhat. Jakucs L. feltételezi az utóbbi évek savas esőinek hatását is. Gyakori a ~ agyaggal v. guanóval történő beteme-tődés miatt is.

Vizesbarlang: → *patakos barlang*.

Vízesés: a folyó víz dm–m magasból (esetleg több-száz m-ről) történő lezuhanása. Patakos barlangokban elég gyakori, oka omladék, cseppkőgát v. valami-lyen földtani változás (főleg vetődés) szokott lenni. A magasabbról hulló víztömeg alatt kiöblösödő mélye-dés (vízesés-medence) lesz, a falon pedig felfelé he-gyessedő tüskék alakulnak ki. Ez főleg a víznyelő kör-nyékén, a bezúduló oldóképes víz esetén gyakori.

Vízfestés: a víznyomjelzés általános elnevezése, utal-va a leggyakoribb módszerre, a fluoreszceines össze-függésvizsgálatra.

Vízföldrajz (hidrogeográfia): a természeti földrajz egyik része, ami a víz szárazföldi mozgását vizsgálja.

Vízföldtan (hidrogeológia): a víztan és a földtan ha-tártudománya, ami a víznek felszín alatti mozgásával, felszínre lépési körülményeivel, tulajdonságaival fog-lalkozik.

Vízgyűjtő terület: az a felszíni rész, amiről a lefolyó csapadék ugyanabba a vízfolyásba gyűlik egybe. Karsztos területen többnyire a víznyelők v. a karszt-források ~-ét vizsgálják.

Víznyelő (nyelő, ponor, bújtató): nemkarsztos v. fe-dett karsztos térszínről összegyűlő vízfolyásnak a kar-bonátos kőzetbe történő beömlési pontja ill. nyílása. Formaelemei (Szenthe I. 1984): 1) lefolyástalan terü-let, mint vízgyűjtő; 2) vonalas vízvezetés (patakme-der); 3) víznyelődési hely, ami rendszerint pontsze-rű; lehet határozott mélybe vezető nyílás (nyelőszáj) v. lehet kisebb, néhány m²-es tölcészerű mélyedés.

Víznyelőbarlang: a patakos barlangok egyik típusa, aminél csak a víznyelő felől járható az üregrendszer. Szűkebb értelemben azok a barlangok, amiknél nem is várható, hogy a forrás felé menő járatokat fel lehet tární, mert pl. a mélykarsztba megy be a víz (Alba Regia-bg.).

Víznyomjelzés (vízfestés): a karsztba bejutó vizeket valamilyen anyaggal, tárgyakkal megjelölik, majd a forrásokban megjelenés ideje és az anyagváltozás alapján következtetnek a víz útjára és az ismeretlen szakaszok több jellemzőjére. A jelzőanyag leggyak-rabban fluoreszcein nevű festék, de lehet bármi más, amit erős felhígulás és/v. hosszú idő után is meg-bízhatóan azonosítani lehet (pl. növény-spóra, kony-hasó, jelzett halak, stb.).

Vízrajz (hidrográfia): a felszíni vizekkel foglalkozó tudomány.

Vízszint oldás: álló v. lassan mozgó, telítetlen víz felszíne közelében néhány cm vastag sávban lényege-sen oldóképesebb, mint a mélyebb részeken. Ez hozza létre az oldásos szinlővályúkat és a vízszintes meny-nyezeti síkot is.

Víztan (hidrológia): a Föld vizeivel foglalkozó tudo-mány.

Vízvájta üstök: → *örvényüstök*, → *vízesés*, → *gömb-üst*.

Vízválasztó: kiemelkedő domborzati elem, aminek különböző oldalain lefolyó víz máshova megy tovább (pl. másik folyóba v. másik tengerbe). A vízgyűjtő területeket a ~-k határolják körül. A töbrök közti gerinc is ~-ként működik. Ritkán előfordul, hogy va-lamely felszín alatti vízzáró kőzettest, pl. vulkáni telér alkotja.

Vízvezető járat, vízvezető barlang: föld alatti nyílás (barlang, barlangág, hasadék, stb.), amiben rendsze-resen v. állandóan víz folyik.

Völgy: két egymással szembe néző, nagyjából párhu-zamosan futó lejtővel határolt, hosszan elnyúló, egyik végén nyitott földfelszíni mélyedés. UMA. Felső sza-kaszán zárt, alsó szakaszán nyitott negatív földfel-színi forma, melynek egyirányú esése van. GEO.

Vörös föld (terra rossa): meszes, sötétvörös agyagos talajtípus, nagy vastartalommal. Meleg, nedves ég-hajlaton (trópus) jön létre. Nálunk csak régebbi (főleg kréta) korok üledékeként található, gyakran karsztos mélyedésekben felhalmozódva. A keletkezés bizonyos feltételei esetén alumíniumtartalma megnövekszik, ez a bauxit, ami fontos érc (Mo.-on a Bakony és a Vértes- hg. előterében).

Vrulje (?): tenger alatti karsztforrás, pl Split mellett az Adria tengerben. A karsztjáratok kialakulása ide-jén a tenger mélyebb szinten volt.

Vulkán (latin: Vulcanus = a tűz isten nevéből): → *tűzhányó*.

Vulkanikus kőzetek: a föld mélyén olvadt állapotban levő anyag (magma) felszínre lépve lehül és megszilárdul. Az így keletkező kőzetek közül gyakoribbak: andezit, bazalt, riolit.

Zsákvölgy: → *vakvölgy*.

Zsomboly (aknabarlang): függőleges kiterjedésű üregcsoport, ami döntően a kőzetrések mentén leszi-várgó vizek elsődleges oldó hatására alakul ki, főleg hűvös (magashegység) területeken. Mo.-on az Alsó-hegy (Aggteleki-karsztvidék) tartalmaz sok ~t.(2.22.ábra).

Zsombolykút, zsombolykémény: a barlangroncsok egyik típusa. Meredek, helyenként függőleges aknabarlangok kétnyílású maradványai. Alsó bejáratuk többnyire ott alakul ki, ahol a járat függőleges szakasza korábban menedékesebb, esetleg vízszintes járat-ban folytatódott. Ezekből alakultak tovább a kürtő-vályúk, kürtőgaratok, amik már a külső oldalukat is elvesztették (Hevesi A. 1986.).

